

ÖSTÖR JÓZSEF

TISZA ISTVÁN

SAJÁT SZAVAIBAN

BERZEVICZY ALBERT

ELŐSZAVÁVAL

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA, BUDAPEST 1927

FMNKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Östör József az összeomlás és forradalmak után újra megindult magyar közélet azon alakjai közé tartozik, akik nem vélekednek úgy, hogy már most tnovuó ab integro saeculorum nascitur ordo», hogy a múlttal, mely összeomlásunk oka lett, egészen szakítanunk kell, hogy egészen új emberekre, új célkitűzésekre, új eszmékre és új módszerekre van szükségünk. Ő ellenkezőleg, keresi a múlttal való kapcsolatot, tanulni akar a múltból s letűnt nagyjaink szellemi világának kincseivel akarja gazdagítani, küzdelmük eszközeivel és példájával akarja felvértezni az új nemzedéket.

Szűkebb hazájának helyi vonatkozásait is követve, tanulmányozta és értékesíteni igyekezett Széchenyi kimeríthetetlen szellemi

hagyatékát. Moót Tisza látván felé fordul ó nagyon gondos és fáradságos munkával bön-gészte össze és bocsátja közre legújabb kor-szakunk nagy nemzeti vértanújának lelki éo szellemi világából mindazt, ami egyfelől rá nézve legjellemzőbb s ami másfelől tanító, intő, irányító, mondhatnám javító hatásóal jó lehet mindmagunkra ma ió éo mindenkor.

A Tisza István-emlékbizottság örömmel üdvözölte e vállalkozást és szívesen ajánlotta fel az elkészült kió mű terjesztésében való közreműködését, mert meg van győződve róla, hogy ily könyvre szükség van; szükség van arra, hogy Tisza gondolkodása és érzülete halála után is megtermékenyítse közéletünket éo közszellemünket.

Már a hosszú, véres engesztelhetetlen szen-vedélyektől hevített háború Szükségkép eldurví-totta, sőt elvadította erkölcsünket; azután jött az úgynevezett békekötés, melynek égbekiáltó igazóágtalanságai teljesen megingatták a jog és igazságosság uralmába, az erkölcsi világ-rendbe vetett hitünket. A forradalmak örült-ségei és kegyetlenségei egy időre a gyűlöletet és bosszúvágyat nemcsak igazolni látszottak, hanem valóságos erény nimbuszával ruházták

fel; mikor minden pusztulásnak látszott indulni, sokan úgy érezték, hogy most már csak a jelennek kell élni, mert a jövő úgyszólván fel van áldozva. így a megengedettnek és meg nem engedhetőnek határai teljesen összezavarodtak, valóságos erkölcsi káosz, majdnem erkölcsi nihilizmus állott be.

Csak lassan indult meg a politikai és gazdasági konszolidáció nyomában az erkölcsi konszolidáció is és még mindig távol állunk attól, hogy ethikai felfogásunk, világnézletünk, életelveink régi szilárdságukat és tisztaságukat visszanyerjék.

Ebben a tisztulási és megszilárdulási folyamatban alig képzelhető erősebb hatószer, mint a Tisza István erkölcsi és szellemi világába való elmélyedés. Az ő becsületes lelkének puritánizmusa, az ő mindent feláldozni kész önzetlensége, föltétien hazafisága, jellemzilárdsága, a maguk megnyilatkozásaiban oly léghő közt alkotnak körülöttünk, melyben a nagy bukás szomorú korszakának felburjánzott bűnei elpusztulnak, minden polgári és emberi erény új virágzásra fakad.

Ezért üdvös olvasnunk Tisza szellemi hagyatékát, lelkének a mindennapos élet küz-

delmei, veszélyei és kételyei közt eligazodást, erőt és bátorságot nyújtó vallomásait és megnyilatkozásait. Ez a cél az, melyet Östör József e könyvecskéje, szorgalmas munka, igazi megértés szerencsés csoportosítás eredményeként sikeresen szolgálni van hivatva.

Budapest, 1927 október havában.

Berzevicxy Albert.

TISZA, AZ ÉLŐ.

Kiváló egyéniségeket gyakran éri az a csapás, hogy műveiket az utókor *agyonmagyarázza*. Legegyszerűbb megállapításaikat félreérti vagy éppen elferdíti az, aki nem egy nagy szellemet akar a közönséghez közelebb hozni, hanem saját, néha egészen ferde felfogását szeretné a tekintély nagyságával igazoltatni. Életrajzok is gyakran szenvednek ebben a hibában. Ezért, ennek felismerése után újabban mindinkább igyekeznek bő'séges és terjedelmes idézetekkel *magát az illetőt* megszólaltatni és az olvasóhoz közelebb hozni. Nincs és soha nem lesz Széchenyi István életének és munkáinak oly kommentátorja, akinél mindig sokkal érdekesebb, vonzóbb maga Széchenyi István ne maradna. És ez áll többé-kevésbé a többi szellemóriásra is. Hugo von Hoffmannsthal most írja Schiller életrajzát, szinte teljes egészében Schiller saját szavaival.

Ez az elgondolás vezetett elsősorban, amikor ezt a munkát Tisza Istvánról összeállítottam, aki

tragikus halála óta az egész magyarság, sőt jó-részt a külföld érdeklődésének is középpontjába került. A vele foglalkozó könyvek és cikkek száma évről-évre hatalmasan gyarapszik, nem is szólva Összes Munkáinak kiadásáról, ami oly serényen folyik. És ez érthető: emberi nagysága és államférfiúi egyéniségének politikai hatása fölötté indokolják a világnak iránta való érdeklődését. Hazánkra pedig mindez fokozatosan áll.

De azt látjuk, hogy már-már ő sem kerüli ki az *egyetemes emberi nagyság* lényegéhez tartozó azt a sajátosságot, hogy ugyanabban a kérdésben a legellentétebb irányzatok hivatkoznak rá, mint tekintélyre. És valóban ilyenkor alig marad más bátra — hogyha tisztán akarunk látni, — mint megkérdezni önmagát, lemenni a források mélyére, ami azonban a nagyközön-ség túlnyomó részére igen-igen nehéz.

Magának Tiszának munkái ugyanis (politikai és társadalmi értekezései, beszédei, levelei stb.) már önmaeukban is oly tömeget képeznek, hogy ezek olvasóköre és hatása jóformán egy kisebb, bár tekintélyes körre szorul. A nemzet nagy rétegei számára szinte elérhetetlen.

E munka — mint a címéből is látható — több kíván tehát lenni — bár célját elérhetné, — mint divatos breviárium. Tisza Istvánt mint embert

s államférfit kívánja bemutatni, a gondolkozót és cselekvőt, a hűséges barátot, a nemes ellenfelet, a rettenthetetlen férfit uralkodókkal és tömegekkel szemben: föl- és lefelé, az izzó magyart, a kegyetlen jóst, a tragikus hőst és mindegyiknél a társadalmi és a politikai élet nagy harcosát: tömören és igazán. Egy ilyen bemutatáshoz nem nélkülözhettem az egyéni vonásokat sem, ha ezeknek a fórum tógájához néha talán kevesebb közük is van. De ezek nélkül nagyon is egyik oldalról lett volna Tisza István szobra kifaragva. Igaz, hogy talán kevés nagy embernél könnyebb ez, mint Tisza Istvánnál. Jellemének, politikai és világnézetének kiforrottsága, határozottsága az oka ennek. Írásaiban és beszédeiben nincsenek kétértelműségek, homályok, cselekedeteiben habozások. Egyszerű és világos minden nála, természetes. Azok az egyéniségek is állottak hozzá érzelmileg legközelebb (Deák, Fejérváry, Arany János), akikben hozzá hasonló vonások voltak. Stílusa is meglepően fedi önmagát. A «tények logikája» — csillog benne, egyszerű, de felette szabatos vezetéssel. Politikai írásai — nem el nem mondott beszédek, amelyek nemlétező hallgatóság tapsaira számítanak, úgy hogy kiválóan különböznek más szónok-politikusok írásaitól. Ha majd minden munkája — beszédei is, — közzebocsáttatnak, akkor fogjuk csak látni,

hogy Tisza István e tekintetben is egészen különös egyéni helyet kíván magának a magyar politikai irodalomban.

Körülbelül mindazt felhasználtam, ami tőle és sokat, ami róla ezidőszerint ismeretes. S különösen rá kell mutatni arra a közel 1000-re tehető országgyűlési beszédre és felszólalásra, amelyet eddig még összefoglalva nyilvánosságra nem hoztak, amelyekre azonban e munkában mind figyelemmel voltam. Pedig ezek teljes ismerete nélkül Tisza alakja — akinek lelke annyira össze volt forrva a parlamentárizmussal — alig érthető és alig fogható meg. Néha egy, valamely jelentéktelen interpellációra adott rövid válaszában vagy akár egy napirendi vitában található a reá éppen jellegzetes vonás.

Lehetőleg 'mindent felkutatni, de mindenből azt és annyit kiválasztani, ami reá jellemző — se munka céljának megfelelő keretbe beilleszthető — ez volt céлом. S ezzel őt közelebb, még közelebb hozni a magyar nemzethez és néphez, amelyet a nála szinte ismeretlen szenvedélyig menő rajongással szeretett. Megnyitni az örökkévalóságba meredezett szobor néma ajkát és odaállítani az élő Tiszát saját szavaival tanítónak, intőnek és jósnak minden íróasztal és szószék mellé.

Hogy e kiválasztás közben egy percre sem tekintettem el az *igazságtól*, ezt szinte felesleges

hangsúlyozni. Kegyeletsértés lett volna ez az ő nagy, igazságszerető, tiszta lelkével szemben. Lehet, hogy egyik-másik kijelentése a mai napokban itt vagy ott nem fog talán megértésre találni. De ezért nem volt szabad ezt mellőzni s kockáztatni ezzel alakjának teljes hű beállítását s talán akaratlanul is meghamisítani. Másrészt idő és hely magyarázza meg bővebben, hogy *akkor* ő mit és hogyan értett. Hogy Tisza nem ott folytatta volna, ahol abban hagyta — ezt — saját maga mondta és jövendölte meg már a háború első éveiben.

Budapest, 1927 október 31.

Östör József.

I.

AKARAT.

«Én árnyakat és kísérteteket nem ismerek.»

1.

Válságos pillanatban hitvány gyávaság kitérni a kötelesség teljesítése elől.

2.

Igenis érzek magamban erős akaratot, érzek magamban elszántságot, hogy mindazon erőnek, amellyel az Úristen kegyelméből bírok, végső megfeszítésével ennek a nagy ügynek szolgálatába álljak.

3.

Én árnyakat és kísérteteket nem ismerek, azoktól nem félek; azok befolyást az én magatartásomra nem gyakorolnak.

4.

Büszke leszek arra, hogy apám konspirált, amikor a fejével játszott. Némely emberek t. i. nagy magyarok és hazafiak akkor, amikor börtön

és akasztófa várja őket; mások meg akkor, amikor ezekkel olcsó népszerűséget lehet aratni.

5.

Ennek a mai generációnak az a szégyenteljes szerep jusson, hogy ezt az országot, amelyet hosszú ezer esztendőn át annyi külellenség ellen, annyi rángatózó mindenféle veszély között meg tudták apái védeni, meg tudták tartani az utókor számára, ezt mi beledobjuk a züllésbe, beledobjuk a belső rothadásba, csak azért, mert *gyávák vagyunk egy frázissal szemben?*

6.

Férfias büszkeségében sértett emberre a hősi halál vonzó gondolat.

7.

Volt a t. háznak egy tagja, aki bátorságomat is szíves volt gúny tárgyává tenni.

8.

Nem bújok sehova, ahogy éltem, úgy fogok meghalni.

II.

POLITIKA ÉS ERKÖLCS.

*«Nagyon szeretem, hogy
valakinek egy politikai
meggyőződése legyen, de
ne legyen kettő.»*

1.

Politikai meggyőződésnek, politikai elvnek csak olyan igazságot lehet tekinteni, amelyről az, aki hirdeti, meg is van győződve, hogy amely percben megnyerte számára a nemzetet, akkor azután beállott rá nézve a végrehajtás lehetősége és a végrehajtás parancsoló kötelessége.

2.

A politikai becsületesség alapföltétele az, hogy egy párt egy kérdésnél ne azt nézze, hogy azt a kezdet, amely benyújtotta az illető törvényjavaslatot, szereti-e vagy nem szereti. Hanem azt nézze, hogy a javaslat helyes-e vagy sem.

3.

Ki győz, ki nem győz: ez olyan mellékes. Most nem arról van szó, hogy valamelyikünk legyőzi a másikat és azután a tertius gaudet álláspontja következzen be. Most arról van szó, ha valaha,

kezet fogjunk nem a mohácsi vész után, hanem a mohácsi vész előtt a magyar nemzet megmentésére.

4.

Nagyon szeretem, hogy valakinek egy politikai meggyőződése legyen, de ne legyen kettő, mert ez határozottan *embarras de richesse*.

5.

Én a magam politikáját soha arra felépíteni nem fogom, hogy politikai ellenfeleimnek hozzájárulását bárminő koncessziók által megnyerjük.

6.

Azok az elvek, amelyek megérdemlik az elv nevet, az illető személyével összeforrott élő valóságok és azok megváltoztatása lehet *igen keserves tapasztalatoknak nehezen megérlelődött gyümölcse*, de semmi esetre sem olyan könnyű dolog, mint egy más köntös felvétele.

7.

Abból, hogy valakinek atyja vagy nagyapja abban a korban melyik politikai párthoz tartó-

zott, ebben a Házban senki ellen fegyvert kovácsolni nem lehet. Amikor pedig a magyar nemzetnek az abszolutizmussal kellett megküzdeni, egyik nagyapámat halálra ítélték, apám és testvére a csatatéren voltak, egyik sebektől borítva maradt a csatatéren. Azt hiszem ebből a szempontból az én őseimet semmiféle szemrehányás nem érheti.

8.

Képviselőknak legnagyobb gonddal kell óvakodniok a bevezetésnek vagy ajánlásnak minden üzleti színezet nélküli módjaitól is, amelyek talán rossz szokásai, de szokásai a magyar társadalomnak.

9.

Lehet valami összeférhetlen és tisztességes és összeférhető — de tisztességtelen.

10.

A rajongót szenvedélyé vált meggyőződés, a kalandort az életfenntartás ösztöne hajtja előre; egész énjét, akarata, indulatai egész erejét viszi a politikai küzdelembe mindkettő, a mérsékelt pártok nagy tömegét ellenben a szenvedélytől ment higgadt meggyőződés vezeti. E meggyőző-

désnek nagyobbfokú kötelességérzettel kell párosulnia, hogy elég erélyt, elég ellenállóképességet nyerjen amazok támadásaival szemben. *A szabadság nyugodt és boldog élvezetét ki kell a nemzeteknek érdemelniük*, nemcsak életüknek azon válságos napjaiban, midőn a lelkesedés, a vagyont és életet áldozni tudó haza- és szabadságszeretet egész nemzeteket tud hőstettekre ragadni, de *a közélet hétköznapi küzdelmeiben is*. A nemzet legjobbjainak s ezek mögött az értelmesebb és komolyabb társadalmi körök egész haderejének ilyenkor is meg kell állnia helyét, teljesítenie kell kötelességét, magánérdekeivel, kényelmével, nyugalmával nem törődve. Kellemetlen küzdelemre szánja el magát, ki a rajongónak vagy a kalandornak áll útjába. Sáros úton kell lépésről-lépésre tovább húznia a közügy szekerét, szenvedélyes támadásokat, méltatlan vádakot kell eltúrníe, s jutalma önfeláldozó küzdelmek közt végig szolgált hosszú közpálya végén legfőljebb hideg elismerés, míg késő nemzedékek hálás szeretete övezi a boldogok emlékét, kiket a sors kegye egy-egy nagy pillanat szerencsés hőségé vagy mártírjává avatott. De amely nemzet többsége, a kötelességteljesítés e módját nem gyakorolja, a küzdelem e fajtától visszavonul, hazája sorsát a szenvedély és önérték által vezetett túlzó pártok kétes kísérleteinek önmaga szolgáltatja ki.

11.

Nem szomorú egyoldalúság-e azt állítani, hogy a társadalmi életet kizárólag a gazdasági tagolat és a gazdasági különbségeken alapuló anyagi osztályérdek dominálja?

12.

Ha a mi modern szociológusaink szánakozó mosollyal vágják szemünkbe, hogy a humanizmus, a felvilágosodás mai korában felül kell a nemzeti érzésen emelkednünk, vájjon nem vagyunk-e még mindig mérhetetlen magasban a fölött a világnézet fölött, amely az emberiség egész fejlődésében, a történelem egész küzdelmeiben csak az anyagi önzés sivár tülekedését látja és sertécsordának tekinti az egész emberiséget, amelynek a vályú körüli elszánt küzdelme tölti be egész életét?

13.

Nagy mértékben töltik be és irányítják a gazdasági szempontok a nemzetek mindennapi életét, de nagy és boldog csak az a nemzet lehet, amelyik gazdasági működésében is a közérdek medrébe tudja szorítani az osztályérdeket, a nemzeti élet

nagy forduló pontjainál pedig az emberiség nagy szellemi javait minden anyagi érdek fölé helyezi.

14.

Vibrálnak és érvényesülnek egyesek, mint nemzetek életében a gazdasági érdektől idegen, azzal nem egyszer merőben ellentétes egyéb szempontok is. *Igazán nagy tettekre sohasem az anyagi érdek, mindig ezek a lelki javak ragadnak egyest, mint nemzeteket.*

15.

Vájjon nem szánalomraméltó szerencsétlen flótás-e az a magyar ember, aki csak gazdának vagy iparosnak, munkásnak vagy munkaadónak, tőkésnek vagy proletárnak érzi magát s *nem egyúttal és mindenekfölött magyarnak?*

16.

A legtöbb ember benső kényszerűségénél fogva, az élet különböző viszonyai között egyéni természetének megfelelően cselekszik.

17.

Szerintem minden nemes felhevülés értékes és szép, de a *legértékesebb a férfúnak az az ideális*

elhatározása, amelynél a léleknek minden húrja együtt játszik, amelynél az érzelem, a szenvedély és a meggyőződés együtt van.

18.

Férfias és kemény egyéniség volt, erős jellem, meleg szívvel. Utálattal fordult el minden alacsony dologtól, lelke melegével szerette mindazt, ami hű, igaz s nemes volt, mert hiszen hű, igaz s nemes volt az ő egyénisége is.

19.

Akik azt hiszik, hogy az államférfiúi bölcsesség ravaszságból áll s a helyes politikai ügyeskedések láncolata, bizonyára száználmosollyal fogadhatták ezt az eljárást, amely előre elzárta a nemzetet attól, hogy kihasználja a maga számára egy, a dinasztíára nézve kedvezőtlen háború eredményeit. Ügyes politikusok nem jártak volna el ekképen. Nagy hazafiaknak, nagy államférfiaknak ezt az utat kellett választaniok s eljárásuk helyességét fényesen igazolta a következők.

20.

Ezt a nagyon fontos és nagyon kellemetlen kötelességet teljesíteni fogjuk, teljesíteni kell, mert

helyünkről el nem futhatunk addig, amíg a fölmentések előfeltételei be nem következnek.

21.

Nekem egy percre sem szabad arról megfeledkezni, hogy a magyar nemzetnek ebben a nagy korszakában nekem jutott a feladat, hogy a nemzet ügyét felelős állásban képviseljem. Egy percig sem szabad arról elfeledkezni, amit ez a helyzet rám hárít.

22.

Egy nemzet azon egyének összesége, akik arra vágnak és abban találják fel boldogságukat, hogyha együtt független és hatalmas államot alkotnak.

23.

A történelem lassan, de feltartóztatlan etnográfiai is egységes nemzeti államok kialakulása felé halad.

24.

Két nagy éltető erő hajtja az emberiség mozgalmait: a szétagoló társadalmi s az egyesítő nemzeti felfogás, az osztályérdek és a közérdek, a gazdasági önzés és a nemzet gazdasági nagyságát

néző altruizmus. Benn van az emberi természetben mind a kettő s egymással való küzdelme irányítja a történelmet. Hol egyik, hol másik jut diadalmas érvényesülésre. Vannak dekadens korszakok minden nemzet történetében, amelyekben az osztályérdek jut diadalra, de *szabadságra éreti, szabadságra méltó nemzeteknél a nemzeti érdek az osztályérdek felett végeredményében mégis győzedelmeskedik.*

25.

A dolog lényege nem a speciális nemzeti jellemvonásokban van, hanem az összetartozandóság érzésében; abban a hatalmas érzésben, amelynél fogva a nemzet minden tagja egy nagy élőlény szerves alkotó elemének érzi magát, olyan élőlényének, amely megragadja és felemeli őt a nemzeti létnek nagyobb és nemesebb szféráiba, amelynél fogva az egyén lelki világa is belenyúlik a nemzet múltjába és jövőjébe, átéli a múlt minden örömét és bánatát s vágyaival, törekvéseivel, ábrándjaival messze túllépve az egyéni lét szűk korlátain, harcol, küzd egész az önfeláldozásig, egész az élet megsemmisítéséig, a nemzet jövő felvirágozásáért, jövő nagyságáért.

Ez a morális, ez az ideális kapocs alkotja meg a nemzetet.

Miért van az, hogy a magyar liberalizmus nem vallásellenes, hogy ez respektálja a katolicizmusnak mai díszes állását is Magyarországon s keresi a megegyezést a katolikus illetékes tényezőkkel? Mert a magyar katolicizmus vissza tudta magát tartani bizonyos túlzásoktól és ismerte — *amint a külföld egy társadalma sem* — a liberális katolikus fogalmát, mert Széchényi Istvánok és más nagy férfiai voltak Magyarországnak, kik egyaránt kitűntek mind igaz benső vallásosságuk által, mind a magyar szabadelvű haladáshoz való rendületlen ragaszkodásuk által.

A keresztény erkölcsstan, keresztény testvériség és a liberalizmus által felidézett humanizmus között elválaszthatatlan kapcsolat van.

Ifj. K. népfelkelő hadnagy, Szeged.

1914 szeptember 27.

Kedves Öcsém!

Ne érts félre, de én az általad írt ez irányban nem tehetek lépéseket. Hiába, a mai világban

mindenkinek ott kell szolgálni, ahova a sors állítja, s legfeljebb csak abban az irányban tehetek lépéseket — amint például saját fiam esetében is teszem, — hogy ellenség elébe osztanak be olyant is, aki hivatalból békésebb beosztást kapott.

Szívélyes üdvözlettel

igaz híved Tisza.

29.

M. A. szerkesztőnek.

1914 november 6.

Tisztelt Szerkesztő Úr!

A magam részéről szigorú vizsgálatot indítok minden konkrét panasz esetében, névtelen levél általános árulkodásaival szemben azonban nagyon is indokolt bizalmatlansággal viselkedem.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve Tisza.

III.

PARLAMENTARIZMUS.

Igen, nekem rögeszmém, hogy Magyarország csak úgy állhat fenn, mint szabad állam, ha fentartja a parlamentárizmust a maga tisztaságában.

1.

Ha a t. képviselőtársam azt mondja, hogy én rögeszmében szenvedek, hát igen nekem rögeszmém, hogy Magyarország csak úgy állhat fenn, *mint szabad állam, ha fenntartja a parlamentárizmust a maga tisztaságában*, ha bír elég férfias és elég hazafiúi elhatározással, hogy megtisztítsa a maga közéletét a fattyúhajtásoktól.

2.

Nagy nemzetek életerege minden jogi formánál nagyobb hatalom, elpusztíthatatlan élő valóság, amely diadalmasan fogja túlélni alkotmányos intézményeinek válságait.

De mi nem angolok, németek vagy franciák, hanem magyarok vagyunk; ennek a maroknyi nemzetnek tagjai, amelyik csak parlamentjében élhet nemzeti életet, érvényesítheti saját akaratát. *Nekiünk nemzeti létünk függ parlamentárizmusunk virágzásától. Nemzeti létünk elpusztulásáért pedig nem kárpótolhat a kerek világon semmi sem.*

Ha magyarok akarunk maradni, ha mint nemzet akarunk élni, a magyar parlamentáris kormányzatot fenn kell tartanunk s a tekintély, megbecsültetés és hatalom mind magasabb polcára kell fölemelnünk.

3.

Valamely nemzet parlamentje csak akkor felelhet meg hivatásának, ha pártjainak programjában a legműveltebb, az államélet problémáinak, a nemzet nagy érdekeinek helyes megítélésére legalkalmasabb elemek felfogása, meggyőződése jut kifejezésre s ha akcióképes, nagy pártok élén a nemzet legkiválóbb, politikai vezetésre leghivatottabb emberei irányítják a közéletet. A parlamentáris kormányforma csak akkor szolgálhat a haladás, fölvilágosodás, szabadság és nemzeti nagyság javára, ha fi *nemzet szellemi elitejének kezébe* juttatja a hatalmat.

4.

A parlamentáris kormányforma a jelenkor nemzeti közéletének az a formája, amely szabadságot és rendet, egyéni szabad mozgást és szervezett nemzeti erőt a legtökéletesebben egyesít magában s amelynek egészséges fejlődése a

szó legszorosabb értelmében *életkérdés mi reánk nézve.*

5.

A parlamentáris kormányzat lényegét abban a tényben kell keresnünk, hogy a korona a többségben lévő párt bizalmiférfiaiból választja felelős tanácsosait, akik ekként nemcsak az uralkodó, de a nemzet bizalmának is letéteményesei s akiknek nemcsak törvényelőkészítő, de egész kormányzati működésében nemzet és király összhangzó akarata jut kifejezésre. Politikai elvek alapján sorakozott, szolidáris miniszterek kezébe kerül a kormányzat, akik helyüket azért foglalják el, mert a többség helyesli politikai elveiket s csak addig tartják meg a hatalmat, amíg a többség az ő politikájukat támogatja.

6.

Végzetes hibát követ el, aki parancsoló végzettség nélkül formahibát követ el. De ha bármikor is úgy áll a kérdés, hogy választani kell a formáknak minden tekintetben skrupulózus megtartása között, hogy az országot a tehetetlenségtől, a tönkrejutástól, az elzülléstől, az erkölcsi bukástól bizonyos mellékes formák megsértésével kell megvédeni, akkor annak, aki Magyarországot

Lengyelország sorsára juttatni nem akarja, bírnia kell erkölcsi bátorsággal és akaraterővel arra, hogy a *lényegét, amivel az alkotmányosságot megmentjük, a formánál magasabbra helyezze.*

7.

A parlamenti élet az utolsó években nemcsak a meddőség korszaka volt, de abban igen sok oly jelenet és jelenség fordult elő, amilyenre példát a múltban nem találunk.

8.

A parlament színvonalának sülyedése végzetes csapás az egész magyar nemzetre.

9.

Parlamentárizmusimk súlyos beteg, elsősorban azért, mert annak *mai szervezete nem a mai időkre s nem a mai emberekre volt szabva.* Azt a szervezetet olyan idealizmus, olyan optimizmus lengte át, amely meg volt azon kor gyermekeiben, akik együtt éltek, együtt küzdöttek, együtt véreztek, hogy megszerezzék a nemzet számára a parlamentárizmus áldásait, de amely idealizmus, amely optimizmus végzetes krízisek elé viszi az országot, amint kaput nyit olyan elemek számára, akik

azután mindazt a lehetőséget, amelyet a parlamentbe bejutó egyének kötelességérzetébe vetett túlzott hitből kifolyólag megadtunk a Ház minden tagjának, magának az intézménynek megrontására, magának a nemzeti akaratnak megghiúsítására, magának a magyar nemzet politikai életének megzsidbasztására és lekötésére használják fel.

10.

Közállapotainknak, parlamenti helyzetünknek ez az elfajulása nem mótelyezi-e meg egész nemzetünket, nem képezi-e a nyegleségnek, üres handabandának, a komoly munka helyetti szájhősködésnek, a lényeg feláldozásának olyan nagy iskoláját, amely valóban járványszerűen terjed el a társadalmi életünkön végig?

Ha ma magán és közéletünkben sok sötét gondolatot ébreszt bennünk az, sok panasz hangzik el ajkainkról, hogy frivol, sivár, felületes gondolat- és érzélemlvilágban nő fel a mai fiatalság, hát nem mi vagyunk-e a hibásak azért? Nem mi adjuk-e a rossz példát, nem mi visszük-e az ország sorsát tovább, hogy az elijesztő példa gyanánt hasson az ifjú nemzedéknek komolyabb, jobb részére, a kissé felületesebben gondolkodó részt pedig egy teljesen sivár, egy teljesen üres, egy teljesen a látszatra dolgozó irányzatba vigye bele?

II.

Nem látjuk-e a politikai súlynak, a tekintélynek, a belénk vetett bizalomnak mindezen oszlopait alapjaikban megrendülni, amelyekre a mi nemzeti államunk épületének feltétlenül szüksége van? Nem látjuk-e barátainkat először aggodni, majd egy szánakozó kicsinylő mosollyal félrevonulni? Ha most már minden körülmény így összejátszik, nem kellene-e csakugyan lehetőleg félretenni, lehetőleg kiküszöbölni mindazt, ami elválaszt bennünket és lehetőleg egyesíteni ennek az országnak minden erejét — nem beszélék arról, hogy egy akol, egy pásztor, — de esetleg az *eszmék harcában*, esetleg egy *egymás személyét megbecsülő alkotmányos küzdelem tisztó tüzeiben egyesíteni minden erőt*.

12.

Mindig a tényleges erőviszonyoktól függ, mennyiben érvényesülnek a parlamentárizmus kívánta összhangban a nemzet óhajtásai és hogy a nemzeti akarat legbiztosabb vereségét az idézi fel, aki a tényleges erőviszonyok kellő mérlegelése nélkül állítja hatalmi kérdés elé a nemzetet.

13.

A parlamentáris kormányformát az egyszerű alkotmányosságtól az különbözteti meg, hogy a parlament bizalmára támaszkodó politikai felelősséggel bíró parlamentáris kormány révén a kormányzat egész irányára és menetére nyer befolyást a nemzet, míg egyszerű korlátozott monarchiánkban ez a befolyás csak a törvényhozás ügyeire terjed ki.

14.

Valódi parlamentarizmusról csak ott beszélhetünk, ahol e megegyezés a nemzeti akarat tekintetbevételén és megfelelő érvényesülésén alapszik és nem akként jön létre, hogy a királyi akarat dominál az egész vonalon. De amint nem parlamentarizmus volna ez a túlzás, hanem üres formáság, frivol játék a nemzeti önkormányzat külsőségeivel, úgy másfelül nem tartozik a parlamentarizmus lényegéhez az a követelmény sem, hogy a királyi akarat mindig nullifikálja magát.

15.

Nincs parlamentarizmus ott, ahol a nemzeti akarat a királyi akarat mellett mindig háttérbe szorul.

16.

Alapelve a parlamentárizmusnak, hogy a felelősséggel együtt minden hatáskör a miniszteré, hogy az egyes szakok vezetésére külön intézmények nem lehetnek, hogy a szakosztályok vezetői nem szakigazgatók, hanem a miniszter referensei.

17.

Az országnak fontos érdeke, hogy azok az események, amelyek most (*t. i. a világháború*) lefolynak, amelyekről senki sem mondhatja még ma sem, hogy minő következményekkel fognak járni a bennük részes politikusokra nézve, hogy mily egyéniségeket fognak megőrizni, milyeneket nem: nincs az ország érdekében, hogy ezek az események megőrljenek, magukkal vigyenek pártkülönbség nélkül jnindenkit, akiben hivatottság lenne és akinek jogcíme lehet vezető szerepet játszani a nemzeti politika irányításában. A legóvatosabban kerülni kívánok mindent, ami elhomályosítaná azt a tényt, hogy mindenért ami történik, *csakis* és *kizárólag* a jelenlegi kormány a felelős.

18.

Mi az államcsíny? Ha egy olyan faktor, amelynek valamely ügykörben döntési joga nincs — ezt a döntési jogot magához ragadja és az alkotmányosan jogosult faktort döntési jogától megfosztja.

19.

Államcsíny az, ha bármely faktora az állami gépezetnek olyan jogokat arrogál magának és olyan ügyeket kíván eldönteni, amelyek az ő törvényes hatáskörébe nem tartoznak. Államcsíny az, ha a korona uzurpálja az országgyűlés jogát, államcsíny az, ha az országgyűlés a korona jogait rövidíti meg, de az, ha valamely alkotmányos tényező' azt a jogot, amelyet gyakorolnia kell, amelynek gyakorlására hivatva van, a rendes formák betartásával képtelen gyakorolni, képtelen azért, mert ezen formák hézagaival és gyarlóságaival magának az alkotmányos helyzetnek felforgatására visszaélnek illetéktelen tényezők: ha akkor ez az illetékes tényező a forma megsértésével gyakorolja feladatát, ezzel nem hogy megsértené, de egyenesen érvényre emeli és győzelemre viszi az alkotmányosság alapelveit.

20.

Oktrojált minden olyan rendszabály, amelyet nem a Ház akaratának megalkotására hivatott többség hoz létre. Oktrojálhatja az akaratát a nemzetre a korona, a jogával visszaélő kisebbség. De éppen a többség az, mely nem oktrojál, hanem kötelességét teljesíti akkor, midőn a maga akaratát érvényesíti.

21.

Én az elnöki székéből jövő minden nyilatkozatot és figyelmeztetést köteles tisztelettel fogadok.

22.

Hallatlan, a magyar parlamentárium történetében példátlan eset, hogy *egy folyamatban levő per érdemére vonatkozólag* itt parlamenti beszédben — ilyen vádbeszédbe illő nyilatkozatok történnek.

23.

Megvallom, nem hiszem, hogy az interpellációs jognak helyes használata legyen az, hogy egész konkrét panaszos ügyeket, amelyeknek a törvényben előírt fegyelmi, mint hatósági formái megvannak: ezek elkerülésével a képviselőház

elé hoznak és interpelláció alakjában a miniszterekhez akarják utalni.

24.

Egy kihallgatási formuláré.

25.

A magyar alkotmány a sürgősségi rendelet fogalmát egyáltalán nem ismeri. A magyar alkotmány nem ismerte el és remélem nem is fogja elismerni soha a kormány formáját arra, hogy bármely pillanatban, bármennyire szükséges lenne is, hatáskörét túllépve intézkedjék és jogszabályt alkosson. Állhatnak be pillanatok, amikor eminens kötelessége a kormánynak a hatáskörét is túllépni. De akkor nyíltan be kell vallania, hogy e lépés jogi konzekvenciái alatt áll és a parlament szabad elhatározásától függ ezen jogi konzekvenciákat a kormányra alkalmazni vagy őt ez alól felmenteni.

26.

Nézetem szerint a *zaklatás kritériuma* abban áll, hogy oly cselekmények miatt oly módon, vagy oly fokban vonassák a képviselő felelősség alá, aminő alá nem vonathatnék, ha az illető inkri-

minált cselekmény büntető objektív értékét vennék tekintetbe. Ellenben nem szabad a zaklatást fennforogni látni soha oly esetben, midőn az illető képviselőnek a ténye olyan, amely bármely más polgárának a hazának szintén büntetőjogi konzekvenciáit vonna maga után. Egyetlen kivétele e felelőségnek azok a nyilatkozatok, amelyek itt a Házban tanácskozás közben történnek. A Házban, a Ház tanácskozásai közben a korlátlan szólásszabadság biztosítását igen fontos közjogi momentumok teszik szükségessé. E fontos jognak szükségessége és a mellette való érvek sokkal lényegesebbek, semhogy ezek miatt azon hátrányokat, melyekkel ezen korlátlan szabadság még itt a Házban is jár, — elviselnünk nem kellene.

27.

Zárt ülésekben való tanácskozások ellenkeznek a parlamentárizmus alapelveivel.

28.

Elesévelt igazság, hogy a parlamentáris kormányformák legnehezebb terepuma a külpolitika.

43

29.

De sehol semmiféle oly nemzetnél, amelynél van szabadság iránt való ragaszkodás és akaraterő' és sehol egy főrendiház meg nem bírta akadályozni azt, amit a nemzet *valóban* elhatározott.

30.

A főrendiház a dolog természete szerint kormányt nem támogat és kormányt nem buktat; a főrendiház mint olyan egyes javaslatokat elfogad, vagy el nem fogad, de a kormánnyal szemben bizalom, vagy bizalmatlanság álláspontjára nem helyezkedik.

31.

Azzal a főrendiházzal szemben, amely előjogaiban bízva, saját akaratát konokul a népakarat ellen fordítja, a kinevezési jog gyakorlása vagy az azzal való fenyegetés az alkotmányos fejlődés megmentése és biztosítása szempontjából elkerülhetetlenül szükséges.

32.

Az angol közjog szerint a főrendiház csak en block fogadhatja el, vagy vetheti vissza a költség-

vetést s ez utóbbi névleg még fennálló jogukkal sem éltek a főrendek immár két század óta, annyira sarkalatos alapelvévé vált az angol alkotmányos életnek, hogy a nép erszényéről kizárólag a nép képviselői rendelkeznek.

33.

A parlament szavazatának a kormány sorsára való befolyása szempontjából nem tesz különbséget, hogy az illető kormány támaszkodik-e abban a házban egy kormányt támogató többségre igen, vagy nem. Hogy a kormánynak a parlamentben többsége nincs, minálunk szokatlan eset. Nagyobb parlamenti múlttal bíró országokban ez igen gyakori.

IV.

FORRADALOM, PUCCS.

*«A forradalom az illem,
tisztesség és erkölcs fogal-
mait alapfokban rendíti
meg.»*

1.

Én értem azt, még ha nem helyeslem is, ha valaki olyan célokat tűz nemzete elé, amelyek konfliktusba viszik a nemzetet, de az aki ilyen célokat tűz ki, az aki a küzdelmet felidézi, az legyen arra elhatározva, hogy a végletekig vigye azt a küzdelmet, *mert minden nemzetnek egy levert, letiport férfias küzdelme, ha százezrek vérébe kerül is, melegágya lehet egy jó, egy szebb jövőnek*, a vérrel megáztatott talajból kinő a szabadság fája, talán szebben és erőteljesebben mint ezelőtt. De aki ilyen nagy elhatározások nélkül, könnyű szívvel, *könnyelműen, a tetszetős jelszavaktól elkapatva* viszi harcba nemzetét, kishitűen a nemzet ereje s talán saját ereje iránt és meggyőződve előre róla, hogyha törésre kerül a dolog, egy *szánalmas puccs lesz az*, amivel véget ér, az okozza a legvégzetesebb kárt a nemzetnek, annak az eljárása számára nem ismerek mentséget.

Itt is azt mondom tehát: igenis egy olyan magyar nemzetre van szükség, amely *a konfliktusokat parancsoló szükség nélkül nem idézi fel*, de ha a

konfliktusokba *beleszorított*, akkor menjen el a golyóig és az akasztófaig.

2.

A forradalom az illem, tisztesség és erkölcs fogalmait alapokban rendíti meg.

3.

Aki csak komoly ember Magyarországon, a történelmi alapokon való organikus fejlődést kívánja és hirdeti.

4.

A meggyőződés ereje és kötelessége nem abban rejlik, hogy egy törvénnyel szemben rebellis álláspontra helyezkedjünk, hanem hogy meggyőződésünket változatlanul fenntartsuk.

5.

Egyesek és nemzetek öntudatlan játékszerekké válnak a sors kezében, amely szélvészodorta száraz falevélként seprí őket végzetük felé, ha a higgadt megfontolás s a hazafiúi kötelességérzet szavát elnyomja bennük a szenvedély.

V.

OBSTRUKCIÓ

*A szólásszabadságot azok
veszélyeztetik, akik e joggal
visszaélnék.*

1.

A parlament mint az üres malom zakatol, de nem őröl.

2.

Hát Kossuth Lajos és Deák Ferenc technikai obstrukciók rendezésével érték el a nagy vívmányokat?

Azért hozták létre a magyar parlamentárizmust, hogy az ilyen szégyenteljes jelenetek megtörténhessenek?

3.

Deák Ferenc szájába adták — nem tudom, mondta-e csakugyan, de mondhatta, — hogy a házszabályokat tisztességes emberek számára alkották.

4.

Parlamentari szokás által szentesített eszköznek az obstrukciót sem itt, sem sehol a világon nem tartják.

5.

A szólásszabadságot csak azok veszélyeztetik, akik e joggal visszaélnék.

6.

Azt mondják, nekem rögeszmém a házszabály - reform és panaceát látok benne. Ó nem. A házszabályreform önmagában véve semmi, annak egy egységes nemzeti politika egész rendszerével kell kiegészítődnie, hogy eredményes legyen. De igenis állítom, hogy a házszabályreform mellőzhetetlen előfeltétele egy egészséges nemzeti politikának.

7.

Ha az urak az obstrukció fegyveréhez nyúlnak, csak két dolog között választhat a többség. Vagy megalkotni a rendszabályokat, amelyek a parlament működését a képviselő urak bármely ellenszegülése dacára biztosítják, vagy elzúlleni, csődbe jutni hagyni a magyar parlamentet.

8.

El fog jönni az idő, amidőn keserves tapasztalatok árán fogja a nemzet nagy többsége megtanulni, hogy nekünk volt ebben a kérdésben igazunk.

VI.

VÁLASZTÓJOG.

*«A választói jog közjogi
hivatás.»*

1.

Nemzetünk egész jövője, az ezeréves magyar állam fennállása függ attól, miként sikerült ezt a mindenütt életbevágó, de a mi bonyolult viszonyaink között hatványozott horderővel bíró problémát megoldani.

2.

A választói jog nem jutalom, hanem állami megbízatás, az állam által az egyesre ruházott közjogi kötelesség, közjogi hivatás, amellyel való felruházásnál nem a jutalom, hanem az állami közérdek szempontja a döntő.

3.

Hamis csapásra viszi a nemzet önkormányzatát s lejáratja a parlamentárizmust minden olyan választójog, amely a nemzeti politika céljainak, irányának, elveinek megállapítását *nem az értelmiség kezébe teszi le* s nem a legkiválóbb államférfiakat juttatja a nemzeti közélet élére.

4.

Sehol sem volna a jelszavak és általános doktrínák alapján való kontárkodás megbocsáthatatlanabb, mint új választójogunk megalkotásánál.

5.

1848-ban egy demokratikus és nemzeti felángolás szent hevében alkotta meg a magyar állam a modern állami szervezet létrehozatalára legszükségesebb törvényeket és mégis azok a vezérek is, akik akkor egy lelkes pillanat felmagasztosult hangulatában foglalkoztak a kérdések nagy tömegével, bölcs mérsékletet tanúsítottak éppen a választói jog kiterjesztése terén.

6.

A szabadelvűségnek, a szabadságnak, az emberi nem szabad fejlődése nagy irányzatának végcélja kétségtelenül a demokratikus berendezkedés, az általános választójog. De a szabadság barátai és ellenségei közt a különbség abban van, hogy azok, akik valóban a szabadság érdekében kívánják a népjogokat kiterjeszteni, igyekeznek a népet nevelni arra, hogy e joggal a kellő kötelezettségérzet mellett élhessen és arra törekeshen, hogy

szukcesszív e vegyék be a politikai jogok sáncaiba azokat, akikre az állami élet nagy érdekeinek gondozása aggály nélkül rábízható. Ellenben az a másik irányzat, amely a nagy néptömegek kezébe teszi le a nemzeti akarat kifejezése feletti döntést, csak a terrorisztikus demagógia s a cezarismus eszköze lehet.

7.

A kérdés súlypontja nem abban áll, a nemzeti politika szempontjából, hogy 52, 56 vagy 58% lesz-e a magyar választók száma. Azzal édeskeveset érünk el, ha egy-két százalékkal jobbra, vagy balra módosítjuk az országos átlagot. Lényeg az, hogy a nemzetiségek közül is azoknak adjuk-e a választójogot, akikben több garancia van a józan belátásra, vagy reászabadítjuk ez országra a politikai jogok öntudatos gyakorlására merőben alkalmatlan nemzetiségi tömegeket s ezeknek áradatába belefojtjuk a megbízhatóbb, az értékesebb elemeket.

8.

Nyilvános szavazás mellett nem lehet senkit szavazásra kötelezni, mert egyes emberekre, vagy családjukra nagyon tragikus kérdéseket vethet fel ez, amire kényszeríteni honpolgárokat

nem lehet, de titkos szavazásnál nem lévén konstatalható, hogy az illető kire szavazott, sőt kihúzhatja a jelölt nevét és senkire sem szavaz, itt nem szabad megtérni azt, hogy kényelemszerető társadalmi rétegek azon honpolgári kötelesség alól kivonják magukat.

9.

Nem kellene-e megelégednünk azzal, hogy egy-két generáció alatt — hiszen mi egy nemzet életében egy-két generáció — mi egy-egy ilyen organikus reformnál, amely a nemzet életgyökereit érinti, egy-két generáció, a céltudatos magyar kultúrpolitika olyan módon valósítsa meg az általános szavazati jogot, amelyet megnyugvással fogadhat mindenki, amely meghozza azt, ami ideálja mindnyájunknak: az igazán magyar, az igazán öntudatos, a magas műveltségi fokon álló demokráciát?

10.

Ha a Návay által is említett egyedül helyes azon elvi álláspontra helyezkedünk, hogy személyes jutalmat nem adunk, hanem a nemzet nagy kvalitásait akarjuk figyelembe venni a választójog megállapításával, akkor nem annak az egyénnek kell adni a választójogot, aki vélet-

lenül a harctéren volt, hanem úgy kell azt megszabni, hogy abban a nemzet rátermettségébe, érettségébe, a nemzeti társadalom megbízhatóságába vetett nagyobb bizalom jusson kifejezésre.

11.

A himnusz hangjainál megy a harcba, azt zengi a győztes csata után, azzal végzi istentiszteletét, bajtársak temetését, azzal kezdi danolását a tábori tüzek mellett. Aki ezt látta és átélte, az nem fogja megsérteni a magyar katonát azzal a feltevással, hogy jutalomért küzd és nem azért, hogy megmentse a hazát. De azt megkövetelik a hősök, hogy a hazát, amelyért ők küzdenek és véreznek idebenn megerősítsük, ápoljuk, fejlesszük. Szónok szemébe tud nézni a magyar katonának, ha szavazati jogot nem adott neki, de nem merne szemébe nézni, ha amíg ez a hős a harctéren küzdött, addig ha jó intenciókból is — hisz a pokol tornáca jó szándékkal van kövezve — itthon tönkre tették volna a hazát.

12.

Tiszta választások elleni legsúlyosabb vétés a választók hiszékeny lelkületének politikai hamis pénzekkel való megvásárlása.

VII.

NEMZETISÉGI KÉRDÉS.

«Abszolúte —nem magyarosítunk azzal, ha magyarul tanítunk.»

1.

Be kell vallanunk, hogy mi sem állottunk feladatunk magaslatán, az izgatókkal nem számoltunk le, amit a lényeg terén elmulasztottunk, azt igyekeztünk a látszat terén pótolni.

2.

Iparkodjunk felfedezni és kérlelhetetlenül megbüntetni az izgatókat, de iparkodjunk megnyerni azokat, akik nem tartoznak az izgatók közé.

3.

A politikában egy akciónak csak kétféle feladata lehet: vagy növelni kell a saját táborban lévő erőt vagy le kell törnie, gyengítenie kell a szemben álló erőt. Csak egy politika nem helyes: amelyet egyszer -már a *tyúkszemrelépés politikájának* neveztem, amely engemet nem erősít, az ellenfelet nem gyengíti, hanem igenis azt felizgatja, feltámasztja benne az indulatokat és ezzel növeli az energiát, amellyel ellenáll.

4.

Abszolúte nem magyarosítunk azzal, ha magyarul tanítunk.

A magyar nemzeti érdeket másban látom: hagyjunk fel azzal a vétkes indolenciával, hogy nem tanuljuk meg nem magyar ajkú polgártársaink nyelvét. A magyar intelligencia legalább tanulja meg azt a nem magyar nyelvet, amely hozzá legközelebb esik.

5.

Óvatossággal kell kezelni a bizalmatlanságot, az ellenszenvnek, a sikaneriáknak minden oly nyilvánulását, amely a nemzetiségeket kulturális missziójuk betöltése körül támadja meg.

6.

Egész kormányzati akciónak egyik vezéreszméje, hogy az országnak nem magyarajkú lakosai minden tekintetben egyenlő elbánásban részesüljenek s összes, a törvényhatóságok elé tartozó ügyei jóakarattal láttassanak el.

Gróf Czerninhez.**Emlékirat a román kérdésről.**

1914 szeptember 26.

Magyarország kezdettől fogva nemzeti állam volt, mely több, mint ezer esztendővel ezelőtt hódítás által alapított. Az alkotmány egész történelmi fejlődése a magyar nemzeti karakter jegyében áll. A magyar nép fejlett szabadság-érzete hozza magával, hogy itt *a nem magyar állampolgárok mindenkor a teljes egyenjogúság elve alapján kezeltettek*, s nemcsak mindazon jogoknak voltak részesei, melyeknek a magyarok, hanem gyakran fontos kiváltságokkal is felruháztattak.

A nemzetiségi kérdés újabb korszakában sem követett a magyar nemzeti eszme soha szűkkeblű, üldöző irányzatot. Magától értetődőig a latin nyelv helyébe a magyar lépett hivatalos államn nyelv és az állami kultúrintézmények oktatási nyelve gyanánt. De az ország nemzetiségei mindenkor szabadon -ápolhatták nemzeti kultúrájukat és szabadon használhatták anyanyelvüket az élet minden vonatkozásában.

8.

Az erdélyi főispánoknak és Szilágy, Szatmár, Máramaros, Bihar, Arad, Krassó-Szörény, Temes vm. főispánjainak.

1914 szeptember 24.

Az elől a tény elől nem zárkozhatik senki sem el, hogy a mi románjaink — még Erdély legexponáltabb részeiben is — kifogástalanul viselkedtek eddig, dacára a nagyon cudar romániai hangulatnak. Azt hiszem, hogy nagy hiba volna, nemzeti érdekből is, ha ezt a tényt nem jutalmaznák.

Ami pedig egész akciómat illeti, ha talán lesz is sok olyan magyar ember, kivált Erdélyben, akinek nem fog tetszeni a dolog, nagyon kérem, gondolja meg, mi minden forog kockán, mit veszíthet éppen az erdélyi magyarság és legyen annyi bizalommal nemzeti érzésem és hazafiúi belátásom iránt, hogy az az igen komoly és jelentékeny előny, amelyeket a románoknak kiállításba helyezek, nem veszedelem magyar nemzeti szempontból és a mai pillanatban szükséges, célszerű és helyes dolog.

9.

Azt hiszem közhelyet mondok és alig hiszem, hogy ebben a tekintetben nézeteltérés legyen a

háznak számottevő részei között, amidőn *minden antiszemitizmust határozottan és feltétlenül elítélek*. Mert rendes körülmények között is veszélyesnek tartanék bárminő ilyen szétválasztó, agitáló mozzanatot belevinni a magyar társadalomba és a magyar nemzet közéletébe, a mai háborús időkben azt kétszerte veszedelmesnek tartom. Helytelenítem azért is, mert önmagában véve helytelen és igazságtalan. Hiszen egyesek fölött a saját egyéni értékük szerint kell ítéletet mondani.

10.

I. I. főispánnak.

A magyar nemzet ügyét nem olyan külsőségekkel szolgáljuk, amelyek az egynyelvűségnek látogatát keltik fel, de gyengítik a magyar hatóságnak a népre való erkölcsi befolyását, hanem azzal, ha a magyar állami és nemzeti érdekek képviselőjében eljáró hatóság igaz barátja és tanácsadója a gondjaira bízott népnek. Ez pedig csak akkor lehet, *ha olyan nyelven beszél hozzá, amelyet megért.*

VIII.

KIRÁLY ÉS NEMZET.

*«A korona élő hatalom
marad parlamentáris or-
szágokban is.»*

1.

A magyar nemzet engedelmissége királya iránt nem a hűbéres szolga engedelmissége volt és nem is egy felsőbb isteni erőhatalom előtti meghajlás, hanem igenis *a szabad ember és a szabad nemzet spontán elhatározásából származó férfias, büszke, de annál hűbb, megbízhatóbb és minden meaprobáltatást annál jobban kiálló érzület.*

2.

A nemzetnek az a ténye, hogy a háború előtt férfias bátorsággal formulázott álláspontjához a dinasztiaért vereség után is rendületlen hűséggel ragaszkodott s királyának szerencsétlen háborújából nem kovácsolt fegyvert a saját számára, az erkölcsi erőnek kiapadhatatlan forrását nyitotta meg a nemzet számára.

3.

A korona élő hatalom marad parlamentáris országokban is és hogy valóban alkotmányos érzelmű férfiaknak éppen a helyesen felfogott parlamentarizmus elvei alapján keresniük kell a királyi akarattal való megegyezést.

4.

Az angol király nem olyan hatalom nélküli báb ma sem, amilyenek a teoretikusok feltüntetni szeretnék.

5.

Végzetes hibának tartom, ha egy kormányfő a vele szemben álló államférfiakat a koronától elzárni törekszik.

IX.

GESAMTMONARCHIE.

«Előkelő idegen ...»

1.

Az összbirodalom egységére vonatkozó centralisztikus hajlamok, *amelyek már annyi veszedelmet okoztak...*

2.

Ha bármely pillanatban bekövetkeznék az a végzetes szerencsétlenség, hogy ez a monarchia föderalisztikus tendenciák karmai közé juthatna, akkor a szlávásra alapított föderalizmus magával hozná az expanzív törekvések végzetes csiráit is. Végzetesnek nevezem, mert magának ennek a monarchiának sírját ásnák meg vele.

3.

Egy előkelő idegennek dilettáns nyilatkozata.

4.

A monarchiának az erejét, akcióképességét, hatalmát nem centralisztikus jogi intézmények

spanyol csizmáiban kell keresni, hanem oly szerkezetben, amely a magyar nemzet jogos függetlenségének biztosítása mellett az érzelmek egységét, a törekvések egységét, a vállvetett küzdelemnek egész szabad nyilvánulását teszi lehetővé.

5.

A monarchia nagyhatalmi állása, hatalma mindenkire fontos, aki abban él, de senkire nézve nem fontosabb, mint a magyar népre nézve.

6.

Gróf Czerninnek, Sinaia.

1914 október 17.

Hivatkozással Excellenciád 747. sz. táviratára, ismételten kell kérnem Nagy méltóságod at, minden alkalommal kategorikusan azt az álláspontot képviselni, hogy *erdélyi kérdés nincsen*, tehát annak megoldásáról nem is lehet szó.

7.

Hands off-ot kell kiáltanunk mindenkivel szemben, aki a magyar állam területi integritását vagy a magyar államnak a monarchiában elfoglalt dualisztikus és paritásos állását megtámadja.

X.

BÚNEINK.

*«Gyávák vagyunk a
frázis-
sal szemben.»*

1.

Minden harmadik szavunk áradozó hazafias frázis egyfelől, másfelől a nemzet öntúlbecsülésének fejlesztésében, fokozásában, a nemzet indulatainak, szenvedélyeinek *felizgatásában* van és abban, hogy a nemzetet a hasznos munkától a kötelességteljesítéstől és a hazafias áldozatoktól visszariasszák.

A magyar *nemzetnek erősnek kell lenni saját gyengéivel szemben mindenekelőtt és uralkodni saját szenvedélyein.*

2.

Deák mondta az 1867. XII. te. tárgyalásánál: «A nép nem azt várja, hogy tőle kérjünk tanácsot, hanem, hogy mi adjunk neki tanácsot».

3.

A magyar nemzet *átka: a tetszetős jelszavakkal szemben a gyávaság.*

4.

Az Isten szerelmére, gondoljuk meg, mi minden forog kockán. Egy elhamarkodott lépés, egy könnyelmű ugrás a sötétbe minő helyrehozhatatlan, örök időkre szóló végleges rombolást okoz Ezer esztendő alatt felgyűlt nemzeti kincsnek vagyunk letéteményesei; őriznünk kell azt s amit annyi munka, annyi dicsőség, annyi vér és annyi szenvedés alkotott, azt a könnyelmű ideológia, vagy a népszerűséget féltő gyávaság egy önfeledt pillanatában nem szabad romba döntenünk.

5.

Beigazolódik ismét az, ami ezredéves átok gyanánt ült e nemzetben, hogy a magyar nemzetnek nagy és hasznos tulajdonságait nagy veszedelmek tudják csak előtérbe hozni, hogy a magyar nemzet szabadságáért szenvedni, vérezni, azt hősi csatákban kivívni képes volt mindig, de azzal a békének hosszabb, nyugalmas korszakában üdvösen élni, azt erejének gyarapítására, összhangzó, hazafiúi, produktív munkára tartósan felhasználni képes nem volt soha.

6.

Halasszuk a sok rekriminációt, halasszuk az esetleges szenvedélyesebb és személyes éllel bíró támadásokat arra az időre, amikor azoknak nem a nagy nemzeti érdek issza meg a levét.

7.

Angliában komolyan szoktak valamit akarni vagy nem akarni.

8.

Az angol fiatalság, a német fiatalság bír legalább is annyi tetterős hazafisággal és idealizmussal, mint a magyar; de nem utcán, nem a népgyűléseken, hanem a komoly munkában, a testnek és léleknek edző munkájában. Szomorít jel és dekadens társadalmaknak jele az, hogy felnövő generáció hivatottságot érez magában kellő előkészület, kellő tanulmány, kellő életbölcesség nélkül szólni bele az ország intézésébe.

9.

Nincs állam a világon, mely úgy béklyót rakna saját kezeire, oly gyámoltalanná és tehetetlenné tegye önmagát azokkal szemben, akik gonoszul saját hazájuk ellen törnek, mint a miénk.

XI.

NEMZET ÉS KULTÚRA.

«Az előttünk lebegő nemzeti célokból vegyük ki azt az alkotó erőt, mellyel átgúrhatunk, magunkévá lehetünk a művelt külföld elméleteit.»

1.

A magyar nemzet sorsát az biztosította egy viszontagságos évezreden át, hogy szerves kapcsolatban tudott maradni a nyugattal, hogy elsajátította a nyugati kultúra összes vívmányait, de annak csak egészséges hajtásait ültette át a nemzeti élet talajába és reá tudta azokra nyomni nemzeti egyéniségének, speciális viszonyainak, érdekeinek és felfogásának bélyegét.

2.

A sajtó a magyar ember Konversationslexikonja lett.

3.

A magyar zenének örökéletű kincsei azok, amelyeket semmiféle akadémiában nem tanítottak és nem taníthatnak, mert az a magyar nép leikéből, mint naiv népköltészet fakadt. De azt a zenét, amely tudományos zenei színvonalon áll ugyan, de azután egyes magyaros cikornyás

betoldásokkal magyar zenének nevezi magát — azt igazán nem érdemes magyar zenének nevezni.

4.

Ne azzal majmoljuk a németet, hogy elsajátítjuk tőlük a tudományos elméleteiket, de tanuljuk meg tőlük azt az eljárást, hogy saját nemzeti jellegükből, saját történelmükből, saját viszonyaikból és az előttük lebegő nemzeti célokból vegyük ki azt az alkotó erőt, mellyel átgűrhasuk, magunkévá tessük a művelt külföld elméleteit.

5.

Mentői magasabb fokán állanak egyesek és osztályok a műveltségnek, annál erősebben ragadja meg őket a társadalmi élet problémáinak és saját hivatásuknak altruista felfogása.

6.

Betöltötte-e a magyar intelligencia csak némi csekély részben is azt a nevelő és vezető hivatást, amelyet minden nemzeti társadalom műveltebb rétegeinek teljesíteniük kell, ha méltóknak akarnak bizonyulni a szabad alkotmányosság áldásaira?

7.

Ami hajtóerő van az eszmék terén, a kezdeményezések terén egy nemzet társadalmában — az mégis túlnyomóan a magasabb műveltségű néposztályokban van.

8.

Valóban ingadozó trón, gyöngé nemzet és gyarló szabadság lenne az, mely nem az egész népben, de annak egy kisszámú osztályában lenné támaszát. Tökéletesen igaz, hogy *a nép erényeiben . s akaraterejében van azok egyedüli biztos alapja*, de azért ha él egy osztály a nemzet kebelében, mely egynek érzi magát vele, mely a közügyet századokon át tudta is, akarta is szolgálni s a nemzetnek hosszú, viszontagságos múltján át kipróbált vezére volt, ez osztály a nemzeti erő forrása, nagy és hasznos szolgálókat tehet a jövőben s elpusztulása határozott veszteség az egész nemzetre nézve.

9.

Igazi nemzeti élet, igazi nemzeti erő, valódi viruló gazdasági és szellemi kultúra csak ott lehet, ahol a társadalomnak különböző tényezői, ha elválasztja is őket egyszer másszor a gazdasági

érdekeik közti különbséget, ezeket le tudják győzni, ki tudják egyenlíteni és fel tudnak olvadni egy, a nemzet nagy céljai szolgálatában álló társadalom kebelében.

10.

Nem szabad elfelejtenünk soha, hogy az igazi erőforrás a társadalom munkaereje.

11.

Az emberiség thesis, antithesis és synthesis keretei között halad. A létező állapotnak megcsontosodott gátjaitól csak úgy szabadulhat az emberiség, ha merész lépéssel a másik oldalra csap át, de azután a mozgalomban áldásos betetőzéseként egy olyan újabb rend felállítása következik, amely lehetőleg egyesíti a meglévő két rendszer előnyeit és eliminálja hátrányait. A rendi berendezkedés kínai fala után következett a gazdasági anarchia. A kettő fölött egy újabb rendnek fel kell lépnie, de ennek az új rendnek, amennyire csak a dolog természete megengedi, a szabadság rendjének kell lennie, ebben az újabb rendben a társadalmi önkormányzatnak kell megnyilvánulnia. A gazdasági erők ne maradjanak rendezetlenek, de ne állami parancsszó rendezze őket, hanem szervezzék magukat a társa-

dalmi, a szabad egyesülés, a szabad önkormányzat alapján. Ha kívánjuk is az állam beavatkozását az állam korlátozó és tiltó kezét ott, ahol arra feltétlenül szükség van, de ne felejsük el soha, hogy minden állami korlátozás magába véve hátrányos, mert gyengíti az egyén akcióképességét, gyengíti az egyéni erőt, az egyéni felelősségérzetét, gyengíti azt a fajsúlyt, amellyel a társadalom minden tagjának bírnia kell, ha azt a társadalmat nagy célok elérésére hivatottá akarjuk tenni. És ahol csak lehet, védjük a gyengét azáltal, hogy erősebbé tegyük őt, de ne azáltal, hogy békót rakjunk az erős kezére, tegyük versenyképpé őt is és a verseny elé csak ott állítsunk korlátot, ahol a jog és igazság az elhagyatott társadalmi osztályok szempontjából feltétlenül és elkerülhetetlenül szükség van. Itt általános jelszavak nem vezethetnek bennünket, minden egyes esetben gondosan kell megvizsgálnunk azt, meddig kell elmennünk az állami rendelkezés, a szabad mozgás korlátozása terén. De éltető princípiumunk legyen az, hogy ahol csak lehet, hagyjuk meg a társadalom szabadságát és önkormányzatát és az állami beavatkozást lehető szőkébb körre szorítsuk.

12.

Ennek a magyar nemzetnek ezeréves viszonytagtságai közt a maga elpusztíthatatlan életösztönén és hősie hazaszereteten kívül egyik fenntartó eleme volt az a tulajdonsága, hogy amíg egyfelől magába tudta szívni a nyugati haladásnak, fejlődésnek minden gondolatát, minden fénysugarát, addig át is tudta gyúrni saját igényei, saját külön viszonyai, saját nemzeti céljai számára.

XII.

SZÉCHENYI, DEÁK, KOSSUTH.

«Ők éppen olyan hiába
akartak volna nem magya-
rok lenni, mint ahogy akar-
nak magyarok lenni azok,
akiknek leikéből az idegen
kultúra kiölte a magyar
gondolkodás, a magyar ér-
zés ' tör álmetszett saját-
ságait.

1.

Hiszen miben volt Széchenyi gazdasági alkotásainak titka és becsé? Éppen abban, hogy az üzletembereket tudta megszokott sablonból felzavarni, tudta céljainak megnyerni, bizalmat tudott önteni *minden* gazdasági osztályba, megtudta nyerni *minden* gazdasági osztály közreműködését. Gróf Széchenyi István munkája koránt sincs befejezve, azon az úton tovább csak az ő általa előírt módon haladhatunk és az ország mezőgazdaságának felvirágozását is a különböző *érdekcsoportok összhangzatos* közreműködése által biztosíthatjuk.

2.

Nagy adománya az isteni gondviselésnek, ha valakit élesen látó képességgel ruház fel, úgy, hogy honfitársainál jobban láthassa meg a nemzet valódi értékét, a nemzetet környező veszélyeket. Nagy adomány, nagy áldás-ez, ha megvan hozzá az erő és képesség meggyőzni, felvilágosítani, irányítani tudni a nemzetet. De nagy átok,

ha annak aki tisztán és világosan lát azt kell tapasztalnia, hogy az ő óvó szava süket fülekre talál és látja vesztébe rohanni a nemzetet.

8.

Deák Ferenc kinek minden szava, minden tette egész egyénisége mintha gránitból lett volna — Deák Ferenc lett volna, aki homályban settenkedett volna e kérdésekkel? Deák Ferenc békét és kiegyezést hozott, mert bölcs államférfi volt, aki a békés fejlődés előfeltételeit akarta megteremteni. Másodszor azért is, mert minden ízében becsületos magyar ember volt.

4.

Deák Ferenc, Arany János, nem akart magyar lenni. Magyar volt, mert annak teremtette az Úristen s mert nem is lehetett egyéb. Ők éppen olyan hiába akartak volna nem magyarok lenni, mint ahogy hiába akarnak magyarok lenni azok, akiknek leikéből az idegen kultúra kiölte a magyar gondolkodás, a magyar érzés törölmetszett sajátosságait. A kultúra nemzeties jellege az illetők akaratától merőben független, spontán, természetes produktum.

5.

Hát Kossuth Lajos és Deák Ferenc politikai obstrukciók rendezésével érték el a nagy vívmányokat?

6.

Nem is bántja, nem is sérti Kossuthot senki. Kossuth *nagy egyénisége* nincs most napirenden. Kossuth neve és alakja a múltban a nemzeti történelem egyik legfényesebb korszakával van elválaszthatatlanul összeforrva és azon korban Kossuth a nemzet iránt elévülhetetlen érdemeket is szerzett.

7.

A képviselő urak minduntalan Kossuth Lajos nagy történeti alakjára hivatkoznak és oly tiszteletreméltó férfi elnöklete alatt állanak, aki Kossuth Lajos tradícióinak egyenes letéteményese. Minő lángpallóssal verne Önök közé Kossuth Lajos.

XIII.

FÜGGETLENSÉG.

*«Csak az a függetlenség ér
valamit, amely az anyagi,
szellemi és erkölcsi erő tel-
jességével párosul.»*

1.

A nemzetek sorsa, a nemzetek ereje a milliók minden egyes tagjában élő érzelmek összességében van.

2.

Hiszen t. uraim, mit ér minden alkotmány? Mit ér minden törvény? Mit ér minden paragrafus? Mit ér, ha háta mögött ott nem áll a nemzeti társadalom élő erőinek azon tömege, amely egyedül képes hússal, vérrel és egészséges akarral használni fel és érvényesíteni azokat a jogokat, amelyek az írott törvényben lerakvák?

3.

Nem az a kérdés, hogy a mai pillanatban nekünk, akik itt kérész életet élünk e földön, rövid hátralévő életünkre mi ad tűrhető exisztenciát. Mi a magyar nemzet számára akarunk dolgozni. A magyar nemzet nem kérész exisztenciára van berendezve, a magyar nemzetnek Isten kegyelméből századokon, évezredekken át kell élnie.

4.

Nemzeti küzdelemre, *nemzeti ellenállásra volt sokszor szükség a múltban*. Megengedem, hogy lehet rá szükség a jövőben is. Ezt a kötelességet teljesítette a régi rendi táblának többsége a múltban. S én nem kétlem, hogyha ismét olyan veszedelmes idők állnának be, teljesíteni fogja az új magyar parlament többsége is, teljesíteni fogja talán pártkülönbség nélkül az egész képviselőház. De éppen azért, hogy ezt a missziót teljesíthesse, szükséges nekünk véget vetni annak az állapotnak, amely szerint bárhonnán összeszedett húsz képviselő, mert hát az a mindenre elszánt hatalom ne tudna magának húsz elszánt embert összeszedni? — az a bárhonnán összeszedett húsz képviselő megakaszthatja a nemzeti akaratot a maga érvényesülésében, megakadályozhassa a magyar parlament többségét abban, hogy *a nemzeti ellenállás* terén is kötelességét teljesíthesse.

5.

Csak az a függetlenség ér valamit, amely az anyagi, szellemi és erkölcsi erő teljességével párosul.

6.

A magyar nemzetnek jogi állását, szabadságát, függetlenségét senki más tönkre nem teheti, mint maga a magyar nemzet.

7.

A szabadság igazi veszedelme a *belső korhadás*, az, amely az adott joggal való visszaélésben nyilvánul, az, amely a túlságos szabadság rakoncátlan megnyilvánulásában jelentkezik.

8.

Mint egész életemben, *hiszek ma is a szabadság nevelő erejében.*

9.

A békó megakadályozhatja ellentétek kitörését, csendet, külső nyugalmat teremthet, de erő forrása nem lehet soha.

10.

Rám nézve az életemnek egyik legkeservesebb tapasztalata volna, ha arról kellene meggyőződnöm, hogy a gazdasági szabadság elve a magyar birtokpolitika terén csődöt mondott. Nem aka-

rom tagadásba venni, hogy a gazdasági szabadság elve mindjárt a nemzet önrendelkezési jogának visszavétele után az egész vonalon túlrohamosan, kellő átmenet nélkül léptettetett életbe s hogy a gazdasági szabadság elvét alkalmazzák teljes merevségében oly vonatkozásokban is, hol azok a gazdasági egyéniségek, akikre annak súlya ránehezedett, — nem bírtak még kellő fejlettséggel a szabadság követelményeinek teljesítésére s alkalmaztattak a nélkül, hogy megtörténtek volna azok az egyéb intézkedések, amelyek szükségesek arra, hogy a kisebb gazdasági existenciák a gazdasági szabadság légkörében megállhassák helyüket.

11.

Mindig szerencsétlenségnek tartanám, ha a közgazdasági kérdések megoldásánál a forma tekintessék főnek. A nemzet politikai függetlenségét közgazdasági téren egyetlenegy módon lehet szolgálni: azzal, hogyha a nemzetnek erejét lehetőleg fokozzuk.

12.

Hiszen én mindig a legnagyobb hévvel tiltakoztam az ellen és azt hiszem *minden magyar ember tiltakozni fog az ellen, hogy a liberalizmus szent elve*

azonosíttassék azokkal a gazdasági irányzatokkal, melyek a gyengék iránti közönyösséget írták zászlójukra.

13.

A szabadelvűség nem szolgál dogmatizmusból, nem az egyszer kiadott jelszók vak követeléséből, nem a frázis uralmából áll.

Ne azt nézzük, benne van-e valamely eszme azon népszerű katekizmusban, mely a francia szabadelvű iskola sarktételeit foglalja magában s a francia szabadelvű mozgalmak tépett zászlaja, hanem azt, előmozdítja-e az a nemzet fejlődését a valódi és tartós egyéni és politikai szabadság felé.

14.

Szabad államformához hazafiság, kötelesség-érzet s mire csak az angolnak van jó kifejezése: «public spirit» szükséges, oly fölfogás és oly érzület, melynél fogva mindenki a közérdek álláspontjára áll, midőn valamely politikai cselekményt teljesít s a közélet terén nem anyagi érdekei által vezeteti magát. Hol egyének és osztályok saját érdekeik kielégítését a többi osztályok rovására kívánják az államtól, hol a politikai pártok ez osztályérdekek alapján csoportosulnak s küzdelmeik célját nem az államélet egy vagy más irány-

ban való fejlesztése, de ez érdekek egyoldalú érvényre emelése képezi, ott állani fog Stein elmélete, de itt «rothad valami Dániában» s meghúzták a politikai szabadság fölött a halálharangot.

XIV.

TÉNYEK LOGIKÁJA.

*«Professzorok járszala
gára nincs szükségem.»*

1.

Valahányszor egy nagy vágy van a közvéleményben, olyankor mindig divat hangsúlyozni, hogy egy nagy akcióra van szükség. Amíg az élet nem lesz egy nagy szimilista jelenség, addig az élet valódi kezelésére, gondozására az életviszonyok javítására irányuló akciónak is ugyanazzal a sokoldalúsággal, ugyanazzal a változatossággal kell bírnia, mint amivel maga az élet bír és nem ismerek nagyobb veszedelmet, mintha egy ilyen akciót egy kedvenc eszmének megvalósításával egy nagy sablon szerint akarnánk megoldani.

2.

Készségesen veszek fontolóra minden ellenérvet és ismerek el, ha egy vagy más tévedésemről meggyőződtem, De csakis érvek előtt hajolhatok meg; tekintélyek súlyát el nem ismerhetem.

3.

Deák Ferenc közjogi tudása és tekintélye messze fölülmúlta minden professzorét.

4.

Professzorok járszalagára nincs szükségem.

5.

Soha nem arrogáltam a tekintély szerepét magamnak, sem ebben, sem más kérdésben, viszont azonban más ember véleményét sem fogadom el tekintély gyanánt. Kapcsoljuk ki a tekintély fogalmát. Hiszen lehetlenné válnék a kérdést tisztázó vitatkozás, ha más tekintélyt vonnánk bele a vitába, mint a tényeket és ezekre felépített érveket.

XV.

ÖNKORMÁNYZAT.

*«A szabadságnak legjobb
iskolája az önkormányzat».*

1.

A valódi, tartós és bölcs szabadságnak legjobb iskolája az önkormányzat. Szükséges ez virágzó nagy nemzeteknek, de mennyire nagyobb szükségünk van rá nekünk, kik oly csekély erővel állunk oly nagy feladatok előtt. Erőnket, képességeinket fejlesztenünk kell minden irányban s ezt mi sem eszközli oly hatékonyan, mint egy eleven, lüktető municipiális élet, mely a nemzet összes osztályainak érdeklődését a közügyek iránt felkölti, a politikai kötelességérzetet fejleszti s megadja a közügyek intézésének gyakorlatát.

2.

Az önkormányzat lényege a nemzetnek, a társadalom független tagjainak a közügyek intézésében való részvételében rejlik. Nem a tisztviselők választásában.

3.

Arra, hogy a közigazgatás reformját elérjük, feltétlenül jelentékeny többletre van szükségünk;

többetre azért, mert már ma elégtelen a közigazgatás dotációja, de azért is, mert erős meggyőződés szerint a közigazgatás reformjával kapcsolatban feltétlenül szükség lesz a község terhein könnyíteni.

4.

A tisztviselő kar zöme oly férfiakból áll, akikre nézve a hivatal életpályát, fő megélhetési forrást képez. Szükséges, hogy ne csak a tisztességes fizetés, de az állás állandósága s a biztosított előmenetel felől is kellőleg biztosítva legyenek. Ezt csak az államosítás adhatja meg.

5.

Mindaz ami a jövőben a tisztviselőkre nézve történik — érvényesüljön a vármegyei tisztviselőkre is.

Az általános színvonal tekintetében azt hiszem, hogy a választott tisztviselői kar megüti a ki-nevezett tisztviselői kar mértékét.

XVI.

GONDOLATSZABADSÁG ÉS SZABADGONDOLKODÓK

*«Az európai kultúrának
nagy erőpróbája: fenn tud-
juk-e tartani a gondolko-
dás valódi szabadságát.»*

1.

Az egész európai kultúrának nagy erőpróbája ez: fenn tudjuk-e tartani a gondolkodás valódi szabadságát? Megyünk-e, korlátot nem ismerő, becsületesen őszinte törekvéssel az igazság, a dolgok mélye felé? Tudjuk-e azokat a nagy elméket követni, akik a maguk egész mélységében tárják fel a lét problémáit s az emberi lélek minden kincsét, minden erőforrását segítségül hívják ott, ahol azok felfogásához az értelem önmagában elégtelen? Bele tudjuk-e az ember egész lelkét, a gondolat, az érzés és az akarat egész világát olyan világnézetbe olvasztani, amely az egyes lelki erejének, összhangjának és békéjének biztos alapja és egyúttal egyedüli forrása az emberiség valódi szabadságát, igazi jólétét munkáló nemzeti nagyságának? Vagy pedig azok a dekadens áramlatok hatalmasodnak el felettünk, amelyek olyan facies hipokratikával vonják be modern gondolkodóink fiatalra festett ábrázatát, s annak bizonyulnak, aminek oly gyakran látszunk: megújhódásra képtelen, kiélt nemzedéknek?

2.

Nekünk a gondolkodás szabadságát a «szabadgondolkodók» ellen kell megvédenünk. A léleknek azt az igazi szabadságát, amely minden ember számára biztosítja az igazság kereséséhez való jogot és megbecsül az igazság felé törekvő minden becsületes munkálkodást, amely megérteni, tárgyilagosan értékelni kíván, jóakarattal fogadja az emberi elme minden őszinte törekvését, amely nem divatos áramlatok, nem közhelyek szerint ítél, de tért enged minden komoly értékkel bíró szellemi irányzatnak s az ellentétes áramlatok szabad mérkőzésétől várja haladásukat, a felvilágosodást.

3.

Szabadgondolkodáa! Elérhetetlennek látszó sóvárgás volt ez hosszú évezredekén át a nyers erőre támaszkodó tekintély által lenyűgözött emberi léleknek. Utána sóvárgott minden magasabbröptű emberi elme s az emberiség legjobbjai érte szenvedtek, érte véreztek el. Ez a küzdelem ma már a történelemé. A mi napjainkban a gondolkodás szabadságát nem a hatalmon levő tekintély zsarnoksága tiporja el. Ami veszély még erről az oldalról fenyeget, azzal játszva bánik

el a XX-ik század pezsgő szellemi élete. A mai nemzedék gondolatszabadságát egészen más veszély fenyegeti. A hypermodern jelszavakból táplálkozó félműveltség terrorizmusa ez, amelynek vásári lármája betölti a modern kultúra egész épületét (hiszen az értelmi világban is annál kongóbb hangot ad minden tárgy, mentői üresebb) s a félműveltség egész türelmetlenségével és elbizakodottsággal hurrog le minden ellenvéleményt.

XVII.

DEMOKRÁCIA ÉS DEMAGÓGIA.

*«A reakció a demagógia
hátterében szokott setten-
kedni.»*

1.

Nincs e névre méltó ember, aki közönyösen menne el embertársaink szenvedései mellett, aki elzárkóznék az általános emberi haladás jogos követelményei elől. Ha van valami, amiben korunk minden elődjének fölötté áll, Aχv annak a gondolatnak érvényesülése az, hogy *az emberiség haladása a nagy tömegek testi-lelki jóvoltának emelkedése nélkül nem képzelhető.*

2.

Az emberiség korábbi fejlődése, Görögországnak, Rómának, az olasz városoknak történetén és számos egyéb példán át szinte végzetszerű következetességgel tünteti föl szabadságra vágyó népek alkotmányos életének azt a tipikus folyamatát, amely a patriarkális egyeduralomból az arisztokráciához, ebből a mind korlátlanabb demokráciához s végeredményben a cezárizmus-hoz vezet. Az arisztokráciák zsarnoksága ébreszti fel a népek szabadságvágyát s a demokra-

tikus irányzatokat; a kettő közötti küzdelem és egyensúly jelenti a népek fénykorát s a szabadság sírját a kizárólagos hatalomra jutott demokrásiák meg.

3.

Elmúltak azok az idők, amidőn a kiváltságos osztályok anyagi és szellemi ereje, fénye, boldogsága alapján mérték nemzetek nagyságát és jólétét. *Gazdagságról, haladásról, jólétről beszélni hiábavaló dolog, ha abban a nemzet egész egyeteme nem részesül, ha nem javulnak az alsóbb néposztályok összes viszonyai.*

4.

Nincs semmi kétség benne: a demokrácia felé haladunk. Minden eddiginél szebb, jobb és hatalmasabb demokrácia felé, amelyik a politikai hatalmat a gazdasági erőben, műveltségben, erkölcsi értékben és felelősségérzetben emelkedő nép kezébe rakja le.

A kérdés csak az: lépést tart-e a társadalmi fejlődés a politikai fejlődéssel? Helyesebben: a társadalmi fejlődés előzi-e meg emezt? Feljutnak-e a társadalmi fejlődés megfelelő polcára azok a néprétegek, amelyek részt nyernek a nemzet sorsának intézésében vagy pedig a politikai

fejlődés előzi meg annak szükségszerű társadalmi előfeltételeit s a demokrácia politikai formái nyernek erre meg nem érett rétegekre is alkalmazást?

Kizárólag ettől függ: a szabadság, közjóit, fölvilágosodás és nemzeti nagyság ügyét, a valódi haladást szolgálja-e a demokrácia, vagy pedig avatatlan kezekre bízva nemzetek és államok sorsát, lejárhatja a szabad intézményeket, züllést, veszélyt hoz az országra s retrográd irányzatok számára készíti elő a talajt. Már pedig, ha ebből a szempontból vizsgáljuk a dolgot, az összes kultúrnemzeteknél azt kell látnunk, hogy bármily hatalmas is volt az általános műveltség és a közjóit fejlődése, még nem jutottunk el a társadalmi fejlődésnek arra a fokára, amely megbírja a teljes, a korlátlan politikai demokráciát.

5.

Sokan hitték, hogy a meddő nemzetiségi civakodásokat fogja eltemetni a tömegek érdekeit képviselő «népparlament». Hiú remény. A nép bizalmához, a népparlamentbe való mandátumhoz vivő út nemcsak az éhes gyomor, de a nemzeti gyűlölség indulatskáláján is keresztül vezet. Az osztálygyűlölet szépen megfér a nemzeti gyűlölettel. *A szocialista demagógia a nacionalista igaztással megható egyetértésben egyesül.*

6.

A magyar intelligencia tudta volna és tudná őket vezetni ma is (a *magyar népet*. Szerz.). Egy kis következetes gondozással ellensúlyozni tudná a demagógia átmításait. Ez volna a haladás útja, ez lenne tettekben nyilvánuló demokrácia, ezzel tennénk demokratikus intézmények számára alkalmassá a talajt s éppen ez az, amiben nem ütjük meg a mértéket és olyan siralmasan kihúzzuk magunkat az alkotmányos szabadsággal járó kötelességek teljesítése alól.

7.

Ha frázisokról van szó, demokraták vagyunk mindannyian legalább is annyiban, hogy gyáván meghátrálunk mások demokratikus jelszavai előtt, de amint arra kerül a sor, hogy az életben alkalmazzuk a demokrácia követelményeit, amint a gyakorlati politikában kell érintkeznünk a néppel, a legcinikusabb göggel, lenézéssel, semmibevétellel bánik azzal, pártállásra való tekintet nélkül jóformán mindenki.

8.

A reakció a demagógia hátterében szokott settenkedni. Ott várja a kedvező alkalmat és onnan csap le, mikor megérett számára a talaj.

9.

Míg az emberiségre nézve az a politikai demokrácia, amely a demokratikus társadalmi rétegek fajsúlyának emelésén épül fel, a boldogság és jólét forrása, addig a politikai demokrácia, amely megadja a politikai jogokat, mielőtt megadta volna azok feltételeit — átok és veszedelem az országra s nemzetre nézve.

10.

A t. képviselő úr azt mondja, hogy a radikalizmus minden győzelmét a konzervatívok konokságának köszönheti. Hát talán az a «minden» egy kicsit sok. A t. képviselő úr gondoljon vissza a történelemre: mennyivel több győzelmet szereztek a radikalizmusnak azok, akik ki akarták sajátítani a radikalizmus jelszavát a maguk céljaira abban a hitben, hogy majd ha elhasználták, sutba is dobhatják.

XVIII.

HÁBORÚ VAGY BÉKE.

*«Mindig azt vallottam,
hogy a legnagyobb gonosz-
tevő az, aki a háború átkai
és csapásainak szükség nél-
kül teszi ki az emberiséget.»*

1.

Idestova tizenkét éve, hogy hol közelebb, hol távolabb jövőben, de folytonosan kísért bennünket egy nagy európai háború veszélye és szelleme. 8 ha ez a háború kiüt, nem lesz gyermekjáték sem a monarchiára, sem a magyar nemzetre nézve s igen könnyen fejlődhetik élet-halál harccá a magyar nemzet számára.

2.

Bűnösebb könnyelműség nincsen és nagyobb csapást senki sem hozhat nemzetére, *mint az olyan államférfiú, aki merész külügyi politikát folytat megfelelő katonai erő nélkül.*

3.

Az emberi élet legborzasztóbb zivatara, az ember sorsát romboló hatásoknak kitévő csapások legborzasztóbbika a háború. Talán zsenge gyermekkoromtól eltekintve, soha nem tudott a

háború vonzást gyakorolni képzelőtehetségemre. Az én képzeletemben a háború fogalma elválhatatlanul egybe volt forrva mindig nem csak katonák kiontott vérével, hanem gyermekeknek és aggastyánoknak, özvegyeknek és árváknak irtó-zatos szenvedéseivel. A háború szó kiejtésénél lángba borult falvak, éhező, didergő, nyomorgó asszonyok és gyerekek sokasága jelent meg szemeim előtt és nagyon fiatal korom óta mindig azt vallottam, hogy *a legnagyobb gonosztevő az, aki a háborút átkai és csapásainak szükség nélkül teszi ki az emberiséget.* Másrészről azonban nemzetnek, amelyik érdemes akar lenni a nemzet névre, államnak, amely egy nemzet egyéniségét, független erős szervezetben kifejezésre akarja juttatni, a háború lehetőségétől nem szabad elzárkóznia, a szükséges háborúra készen kell állnia.

4.

Nincs veszélyesebb irányzat annál a gyarló, véges emberi bölcsességnél, amelyik azt mondja: megcsinálom inkább ma a háborút, mert úgy sem lehet majd elkerülni: ki tudja pár év múlva, nem rosszabb viszonyok között kell-e felvenni a küzdelmet?

5.

Reánk kényszerítették a háborút. Lehet-e egy reánk kényszerített háborút el nem fogadni? Amennyire áll az, hogy a legnagyobb bűn a földön egy háborúnak szükség nélkül való provokálása, annyira áll az is, hogy hitvány, silány, megvetésreméltó, az életre nem érdemes az a nemzet, amelyik kitér a reánkényszerített háború elől.

6.

Tiltakoznom kell az ellen, hogy úgy állítsák oda a dolgot, hogy a nemzetet a jogtalanok tömege védi. Együtt védjük mindnyájan.

7.

Ennek (t. i. *a világháborúban kifejtett*) erőfeszítésnek jutalma a magyar nemzet megnövekedett hatalma, politikai ereje és súlya, tekintélye s prestizse lesz, amellyel fokozott mértékben fogjuk a nemzetet igazán erősítő, akcióképességét igazán fokozó magyar nemzeti politikát folytatni. Hogy ez minő legyen, hogy a közjogi formák, s jelszavak után menjünk-e vagy reális célok megvalósulására törekedjünk: az a borzalmas tény, amelyet ez a háború vetett a körülöttünk lévő

kegyetlen realitásokra, megtaníthatta a magyar nemzetet arra, hogy ne a jelszavak, ne a formák, *de az élő erő gyarapítására* kell hogy irányítsa lépteit.

8.

Ha a képviselő úr (*gr. Károlyi Mihály. Szerz.*) azt mondta, hogy amíg a magyar ember él, a végsőig ellen fog állani a magyar nemzeti integritás ellen intézett támadásnak — akkor én ezt csak azért ismétlem, hogy eljusson ellenségeinkhez is.

9.

Nem ismernék veszedelmesebb tévedést, mintha a miniszterek előállanának és stratégiát akarnának játszani. Ez éppen olyan szerencsétlen tévedés volna, mintha katonai tényezők akarnának a politikai vezetésbe heleszólni.

10.

A politizálástól való tartózkodás egyik legszebb tradíciója hadseregünknek.

11.

A jelen pillanatban (*háború. Szerz.*) a munkabeszüntetés fegyvere, amely teljesen jogosult

gazdasági fegyver normális gazdasági viszonyok között, — nem létezik.

12.

Megutálnám magamat, ha, amíg a küzdelmet (t. i. *a világháborút*. Szerz.) győzelmesen be nem fejezzük, párttekintetek által vezetném magamat.

13.

Szabad-e a magyar közéletnek *Rip van Winkle szerepére vállalkoznia, amely átalussza ezen világrendítő események nagy korszakát s ott akarja folytatni a háború után, ahol a háború kitörésekor abbanhagyta?*

14.

Ha olyan békével végezzük be a háborút, aminő ellenségeink előtt lebeg, — ezt a békét tartóssá nem teheti semmiféle stipuláció. Csinálhatnak bárminő nemzetközi megegyezést — *ilyen békével szemben nem fog élni más gondolat az életrevaló, megalázott és letiport nemzetekben, mint a revanche gondolata.*

**I. Ferenc József császári és apostoli király
Ő Felségének.**

Felséges Uram!

Bármennyire szeretném kerülni ezekben a napokban, hogy Felségedet terheljem, mégis kötelességemnek tartom, hogy az alábbiakat a lehető legrövidebben a legalázatosabban jelentssem.

Már csak audiencia után volt alkalmam Berchtold gróffal beszélni és tudomást szerezni szándékáról, mely szerint a *szarajevói gaztettet fel kívánja használni a Szerbiával való leszámolásra.*

Nem titkoltam Berchtold gróf előtt, *hogy én ezt végzetes hibának tartom és a felelősséget semmi esetre sem osztanám.*

Budapest, 1914 július 1.

Gróf Berchtold külügyminiszternek.

Saját tábornokainknak ellenem való hadjárataról Burián informált. Nem akarok ismétlésekkel untatni. De kérlek, *csináljatok immár rendet*, mert tovább már nem tudom kitartani.

Z. M.-nak.

1914 augusztus 26.

Borzasztó a győztes háború is. Az én lelkemben nyomort, szenvedést, pusztulást jelent minden háború, ártatlan vér kiöntését, ártatlan asszonyok és gyermekek szenvedését. Elkésérít, hogy egy ilyen nagy háború intézésében van részem. Bántanak azok az ovációk, amelyek engemet érnek, aki még csak részt sem vehetek a küzdelemben. Lelkiismeretem nyugodt; már nyakunkon volt a hurok, amellyel, ha most el nem vágjuk, alkalmasabb időben fojtottak volna meg bennünket. Nem tehattünk egyebet, de mégis fáj, hogy így kellett lennie.

B. A. v. b. t. t., o. k.-nek a M. Tud. Akadémia
elnökének.

1914 augusztus 27.

Keserves húsz esztendőn keresztül gyötört az a gondolat, hogy ez a monarchia s benne a magyar nemzet pusztulásra van kárhozthatva, mert az Úristen el akarja veszteni azt, akinek elveszi az eszét. Az utolsó néhány évben kezdett jobbra fordulni a dolog, mind újabb és újabb örömdetes események keltettek új életre a reményt, hogy a

világtörténelem nem tér még napirendre felettünk. Most e nagy idők válságos napjaiban dől el a dolog, de azt a nemzetet, amely így viseli magát a reátornyosuló veszélyek között, nem ítélni halálra a Gondviselés.

19.

. Gr. T. L.-nak.

1914 augusztus 30.

Ne ítéljetek a látszat után és *ne beszéljétek olyan könnyen második hegedűről*. Szerintem helyes, de igen férfias és elszánt dolog volt abba a csatatervebe belemenni, amelynél fogva a németek jóformán magunkra hagytak Oroszországgal szemben bennünket, hogy gyorsan végezzenek a franciákkal. Így ők trderőben vannak ott, ahol káprázatos sikereiket elérik, s ezalatt nekünk kell az orosz túlerőt fenntartanunk. Fényes katonai szolgáztatás volna az is, ha ezzel a túlerővel szemben lassan hátrálva állhatnánk meg úgy helyünket, hogy nagyobb katasztrófa nélkül bevárhassuk a német segítséget.

Bizonyára nem kisebbítem a németeket, fényesen csinálják a maguk dolgait, de 65 millió német vethette reá magát 45 millió franciára és belgára, mi pedig magunkban állunk az oroszokkal szemben, mert az a német erő, amely leköti

az orosz hadseregnek egy részét, semmiesetre sem nagyobb, mint a bennünket délről támadó szerb hadsereg.

20.

Br. Burián Ő Felsége személye körüli miniszternek.

1914 szeptember 2.

Soha nem is álmodtam arról, hogy Németország nélkül kössünk békét. Nincs elég erős szó, amivel ezt a gondolatot jellemezhetném. Csirájában kellene azt elfojtanod, ha még egyszer felvetné a fejét.

21.

Gr. Berchtold külügyminiszterhez.

1914 szeptember 4.

Ez azonban nem ment fel annak hangsúlyozása alól, hogy a külügyminisztert kötelező legszigorúbb diszkréció és titoktartás sem vonatkoztatható a magyar miniszterelnökre. Én a külpolitikáért is felelős vagyok, *mint a magyar állam exponensének kötelességem, hogy arra törvényes befolyást gyakoroljak* és én csak olyan külügyminiszterrel tudok együtt szolgálni, akiről nyugodtan hihetem, hogy előttem semmit sem titkol el.

Németország épp úgy van ránk utalva, mint

mi Németországra. Fenyegetések közöttünk nevetségesek. Megfélemlítésnek nincs helye.

Nálam senki magasabbra nem becsülheti a Németországgal való szövetséget. Öt hűséges szövetségársi magatartással és a lehető' legnagyobb erőfeszítéssel kell megerősítenünk s Németországra nézve lehetőleg értékesnek bizonyulnunk, a német prepotencia hasonló kísérletezéseiével szemben viszont barátságosan nyugodt, de szilárd magatartással szembeszállunk.

22.

R. A. o. k.-nek.

1914 szeptember 27.

A nélkül, hogy részletekbe belemennék, biztosíthatlak róla, hogy erős harcot vívok a túlbuzgalomból mindenféle ügyetlenséget elkövető katonákkal s reményiem, most el fogom érni azt, hogy letartóztatásokat csak a politikai hatóságokkal egyetértőleg, tehát csak olyanokkal szemben gyakoroljanak, akiknek eddigi magatartása tényleg támpontot nyújt a gyanúra. Igyekszem gondoskodni arról is, hogy az ártatlanul meghurcoltak megfelelő elégtételben részesüljenek.

**Heinrich v. Tschirschky-Bögendorff csász. német
nagykövet, Bécs.**

1914 november 5.

Szabadjon hangsúlyozni, hogy *szerbiai akciónk megkezdése előtt Németországtól tanácsot kértünk* és hogy a demarchot Belgrádban *a német kormány egyenes biztatására* és azon kijelentése alapján tettük meg, hogy a mindinkább fenyegetővé váló leszámolásra a mostani helyzetet véli alkalmasnak.

Távirat gróf Czerninnek, Bukarest.

1914 november 26.

Utazásom minden tekintetben igen kedvező lefolyású volt. A császár és a kancellár, valamint a német politika többi vezető tényezői úgy a jelen ingadozó politikai és katonai kérdéseket, mint a távolabb fekvő problémákat bizalmasan és behatóan megbeszélték velem s majdnem mindenütt a nézetek teljes összhangja volt megállapítható.

A németek biztosra veszik a végső győzelmet, noha az ellenség ellenállása jelentékenyen erősebb, mint feltételezték.

Remélem sikerült fejükből kiverni azt a gondo-

latot, amit az alkancellár (Zimmermann) meglehetősen nyomatékkal, a többiek azonban már enyhébben hoztak fel, hogy Romániának további engedményeket tegyünk. Mindenesetre kategorikusan *jelentettem ki, hogy ilyesmiről szó sem lehet.* Aminthogy legkegyelmesebb urunk nevében is közöltem Vilmos császárral, hogy saját területéből önként semmi körülmények közt semmit sem ad oda. Miután az idevonatkozó kézenfekvő érveket röviden ismertettem, a német császár bizonyos ünnepélyességgel jelentette ki, hogy ezt teljesen megérti.

25.

Ő Felsége katonai irodája, Bécs.

1914 december 15.

Alázatosan kérem Felségedet, legkegyesebben kegyeskedjék sürgősen meggyőződést szerezni, hogy a déli *fronton küzdő hadseregünk és vezérei fizikailag és erkölcsileg ellenállóképesek-e* s az esetleg feltétlen szükséges megerősítéseket elrendelni.

26.

Meggyőződésem, hogy a világtörténet fordulópontján vagyunk, egy új korszak küszöbén állunk s hogy egyeseknek, társadalmi osztályoknak, népeknek, államoknak jövője függ attól — helye-

sen értik-e meg az új korszak szavát. Ez új korszak igazi jeligéje az emberi méltóság és az emberi boldogság összes előfeltételeinek megszerzése az egész emberiség, a nagy tömegek számára.

27.

Szükséges, hogy ne homályosíttassék el az az igazság, mely erőforrása volt (a *nemzetnek*. Szerz.) a múltban, de amelyre, mint erőforrásra szükségünk van ma is: *az igazság, hogy ez a háború az egész nemzetnek jogos önvédelmi harca.*

28.

Ma megérett a világ szituációja a békére. Annak ma egyedüli akadálya abban van, hogy minduntalan fordulnak elő jelenségek, amelyekből az ellenségeinknél még végső erőfeszítéseit tévő harcipárt új meg új fegyvert kovácsolhat, hogy elhitesse saját közvéleményével, hogy mi már ellenállási képességünk végén vagyunk, hogy összeomlunk, hogy nálunk felszínre kerekedik egy oly irányzat, amely mindenáron, még a megálázó békére is hajlandó.

Tévedett a t. képviselő úr amikor azt állította, hogy ezt a háborút mi provokáltuk vagy a szerajevói merényletet mi használtuk volna fel alkalomnak a háborúra azért, mert tudtuk, hogy ellenfeleink 2—3 év múlva meg fognak bennünket támadni. T. Ház! A legünnepélyesebben, a leghatározottabban, legkerekebben tiltakozom ez ellen a feltevés ellen. Igenis valószínűnek tartottuk — bizonyosra nem lehet az ilyesmit venni — hogy 2—3 év múlva meg fognak bennünket támadni. Ezt valószínűnek tartottuk. Ezzel szemben igyekeztünk védekezni egyfelől saját véderőnk fokozása által, másfelől — Bulgáriának és Törökországnak a középeurópai szövetségbe való csatlakozását inauguráltuk.

És az a remény is vezetett bennünket, hogy utoljára a jövőt ki tudná Túegmondani.

De azt lelkiismeretes ember, akit közvetlen terhel a felelősség, én szerintem soha nem vállalhatja, hogy százezreket és milliókat a halálba kergessen, csak azért, mert azt hiszi, hogy pár év múlva úgy sem kerülhető el a háború. Ez távol állott nemcsak tőlem, de távol állott minden felelős tényezőtől úgy a monarchiában, mint a német birodalomban. Ezt a háborút nem idézte fel semmi más, minthogy meggyőződünk, hogy a szerb kormány bűnös a

merényletben és amikor ezért a teljesen jogos és szükséges retorzió eszközéhez akartunk nyúlni, ezt használták fel ürügyül az entente hatalmak háborús terveik megvalósítására.

30.

Én elismerem azt, amit gr. Károlyi Mihály t. képviselő úr tegnap mondott, hogy ezt a háborút elvesztettük. Elvesztettük, *de nem abban az értelemben, hogy tovább is ne tudnánk szívós és hősiesség védekezést kifejteni, hogy ne tudnánk az ellenségnek a végleges győzelmet nagyon drágává tenni*, de igenis elvesztettük abban az értelemben, hogy az erőviszonyok beállott eltolódásánál fogva a háború megnyerésére több reményünk nem lehet és hogy ennek folytán keresnünk kell a békét oly feltételek mellett, amelyet ilyen viszonyok között ellenségeink elfogadnak.

XIX.

FÖLD NÉPE

*Lehetőleg fokozzuk a
falusi, saját gazdaságában
élő, anyagilag, erkölcsileg
független, erőteljes magyar
családoknak számát.**

1.

A birtokkötöttséggel járó súlyos hátrányokat csak ott és annyiban szabad fönntartanunk, ahol és amennyiben közérdek szempontja valóban megköveteli. Alkotmányunk, felsőházunk szervezete szükségessé teszi oly nagybirtokos családok létezését, melyek a főrendiházban rendszeresen megjelenhetnek s előkelő és bizonyos fényűzést kifejtteni tudó magyar társadalmi életre szükség van nemzeti szempontból is, de oly intézkedést valóban nem indokolhat semmi sem, mely e határon messze túlmenő vagyontömeget mesterségesen tart össze egy egyén kezében s a természetes szétoszlási processzusnak itt is útját állja.

2.

Én ahogy sosem tettem eddig, ezután sem fogok soha különbséget keresni kis- és nagybirtokos között.

3.

Nekünk a termelés fokozásának érdekét is fel kell áldoznunk *annak a nagyobb nemzeti érdekeknek*, — legalább bizonyos tekintetben, — hogy lehetőleg *fokozzuk a falusi, saját gazdaságában élő, anyagilag, erkölcsileg független, erőteljes magyar családoknak számát*. Ez az igazi alapelv, ez kell, hogy vezesse a mi birtokpolitikánkat, ez a demokratikus alapelve a birtokpolitikának és nem az, hogy a termelés fokozását hangoztassuk.

4.

Kedvező szociálpolitikai jelenség Magyarországon az, hogy a gazdasági munkásosztálynak igen tetemes része egyúttal egy nagyon csekély földbirtokkal is rendelkezik. Én azt hiszem, annak a falusi munkáscsaládnak egészen más megélhetési viszonyai vannak, egészen más helyzete van, az egészen másként érzi magát, ha egy csekélyke földbirtok is tulajdonában van, ha a saját földjén is gazdálkodik.

5.

Nem az a kérdés, hány ember óhajt földet, hanem az a kérdés, hány ember van, aki rendelkezik azokkal az előfeltételekkel, amelyeknek

folytán ő annak a földnek csakugyan ura és gazdája lehet.

6.

Gróf R. G.-nak.

1915 február 24.

A 283. számú felterjesztésedhez csatolt iratok visszaküldése mellett nem hallgathatom el, hogy azokból nem merítek teljes megnyugvást aziránt, hogy vármegye hatóságai azzal az ügyszeretettel és alaposággal intézik ezt az ügykört, mint aminőt az megérdemel.

Hogy csak két példát említsek, T. J. v.-i lakosnő december végén vétetett fel az összeírásba, holott az ő felvételi igénye sokkal régibb keletű. Hogy esik az, hogy igényével ismételten visszautasított s csak hónapok múltával vétetett fel, amidőn már hosszú időn keresztül segély nélkül nyomorgott?

Még sokkal súlyosabb kritikát kell a főszolgabíró 6563. sz. felterjesztése felett gyakorolnom. Először illetlennek tartom azt a hangot, amelyet a főszolgabíró veled szemben használ, másodsor olyan kicsinybevétele nyilvánul e felterjesztésben a szegény emberek ügyének és azok panaszának, amely az egész lelki világgal homlokegyenest ellentétben áll.

Bele kell a hatóságokat abba nevelni, hogy

nincs szentebb és megszábottabb hivatás, mint az, hogy az elhagyottak érdekeinek gondozói legyenek s hogy éppen ez az ügykör megérdemli és megkívánja a felettes hatóságok intenzív felügyeletét és éppen azt a fáradságot nem szabad senkinek sajnálnia, amit ennek az ügykörnek ellátása okoz.

Arra kérek, gondoskodjál arról, hogy az illető mind a két irányban megfelelő kioktatásban részesüljön.

7.

S. E. főispánnak.

1915 március 6.

A közigazgatási hatóságoknak *első dolga, hogy igaz barátja, tanácsadója, gondviselője legyen a szegényembernek* és sokkal elnézőbb szemmel nézem az ügyiratok és nyilvántartások ellátása körüli kisebb hanyagságokat és mulasztásokat, mint azt, ha közönyösséget látok a hatóságok ezen legnemesebb és legfontosabb hivatása iránt.

8.

M. Gy. főispánnak.

1915 április 21.

Engem semmi úgy nem bánt és el nem keserít, mintha azt látom, hogy a magyar úri-osztályhoz tartozó vezető-tisztviselők ilyen erkölcsi szín-

vaksággal bírnak s ilyen érthetetlen közönnyel fogadják azt, hogy a hatóság legalább is szemet huny, de talán összejátszik az alacsony szellemi színvonalon álló tudatlan nép kizsákmányolására az üzérekkel.

Mindent inkább meg tudok bocsátani, mint ilyen eljárást a hatóságnak s ezzel szemben *kérelhetetlen szigorral járok el* minden körülmények között, most a háború alatt pedig inkább, mint valaha, mert hiszen ha máskor is csúnya bűn a nép ilyen kiszolgáltatása, a jelen pillanatban százszoros vétek a nemzet legszentebb érdekei ellen, elkeseríti a nem magyar ajkú népet, kiöli belőle a magyar állam iránti tiszteletet és pellengrére állít bennünket a hadsereg előtt, most, amikor talán soha vissza nem térő nagy alkalom van a nemzet tekintélyének és presztízsének megerősítésére és amidőn talán egész jövőnkre irányadó lesz az az erkölcsi súly, amelyet a megpróbáltatás e nagy napjaiban érdemel ki magának a nemzet.

XX.

KARD HEGYÉN.

*«Nem szokásom megfutó
ellenség után lőni.»*

1.

P. J. képviselő közbeszólására, hogy miért nem játszik Tisza nyílt kártyával:

Egyáltalában nem kártyázom, különösen ott nem, ahol az ország nagy érdekei képezik a betétet.

2.

Válasza a közbeszólásokra, midőn egy alkalommal megzavarták, hogy miért nem beszél tovább:

Alkalmazom magam ellen a klotürt.

8.

P. képviselő: Milyen szerencse volna, ha mi is a Balkánon volnánk:

A t. képviselő urat szívesen átengedem a Balkánnak.

4.

F. B. képviselő, egyetemi professzor ismételt közbeszólására:

A t. professzor úr nekem egy évig mindig beszélt és én sose szóltam közbe, legyen kegyes most engemet ő is meghallgatni.

5.

Midőn az ellenzék A. Gy. gr. beszéde után Tisza válasza előtt a teremből kivonult:

Nem szokásom megfutó ellenség után löni.

6.

T. képviselőtársam — A. Gy. — feleleveníti azt az új mesét a napról és a szélről. Hát kérem, elég soká süttött a képviselő úr napfénye a magyar obstrukcióra.

7.

A t. képviselő úr (R. I.) azon megjegyzésére, hogy az én ú. n. hatalmam esteledik — nem szándékozom válaszolni. Miért fosszam meg a képviselő urat egy édes reménytől?

8.

Háziasszonyok Orsz. Gazd. Szövetségének.

1914 június 27.

Igen Tisztelt Egyesület!

Végül biztosítani kívánom az Egyesület mélyen tisztelt tagjait, hogy a letiprásnak éppen olyan neveletlen, mint vakmerő gondolatára soha nem vetemedtem és illő megadással veszem tudomásul

azt a kijelentésüket, hogy ezt nem méltóztatnak megengedni.

Igaz tisztelettel

Tisza.

9.

Egészen behatása alatt állok annak a sajátságos varázsnak, amelyet a t. képviselőtársam egyénisége reám mindig gyakorolt, akkor is, amikor szíves volt engem — a Lipótmezőre küldeni.

Mert t. képviselőtársam egyéniségének varázsához tartozik az a felbuzdulás, amely örökifjúi hévvel, örökifjúi felületességgel és örökifjúi fantáziával kezeli a szakkérdéseket.

10.

Mikor Károlyi Mihály gróf a képviselőházban kijelentette a román betöréskor, hogy ő és társai tigrisként fognak küzdeni:

Hol vannak a tigrisek? Hiszen ezek a tigrisek a román veszedelem bejelentésekor mutatkoztak. A fogukban én akkor sem nagyon bíztam, de legalább szájuk volt. Hol maradtak ezek a tigrisek? Mire használják most a szájukat, ha nem arra, hogy a kezét nyalják azoknak, akik még ma is ennek a nemzetnek a megcsonkítására töreksznek?

11.

Tisza István 1003 november 3-án miniszterelnökké történt kinevezése után a képviselőháznak másnapi ülésében minisztertársaival éppen akkor lépett a terembe, amikor javában folyt a vita gróf Apponyi Albertnek a képviselőház elnöki tisztéről való lemondása miatt. Az ellenzék Tiszát hangos zajongással fogadta s éktelen haragra lobbant, amikor Tisza a vita félbeszakításával bejelentette, hogy királyi leirat érkezett, melynek felolvasását és a főrendiházhoz való átküldésének elrendelését kérte. A nagy izgalom közepette a kormány bemutatkozása a szó parlamenti értelmében nem történhetett meg, s ezért Tisza jelezte, hogy ez akkor fog megtörténni, amikor abban a helyzetben lesz, hogy programmbeszédjét a kormány nevében elmondhatja.

Süsse meg programmbeszédétl — kiáltotta Buzath Ferenc képviselő.

Nem tehetem ezt a szolgálatot t. képviselőtársamnak, — szólt Tisza nyugodtan, — mert megvallom, attól félek, hogy még sülve sem ízlenék neki.

12.

Miniszterelnökké történt kinevezése után Tisza István főhadnagyi uniformisban jelentkezett öfelségénél kihallgatásra. Sokan ebből arra következtettek, hogy így akarja a miniszterelnök a király előtt jelezni, hogy ő a katonai kérdésekben engedményekre hajlandó lesz. Az országgyűlésen sokszor szemére is vetették, hogy a magyar nemzeti viselet helyett a

főhadnagyi uniformisnak előnyt adott s amikor Tisza egyszer arról beszélt, hogy abban az esetben, ha nem sikerülne csökkenteni az állami kiadásoknak szeretlen növekedését, «megállj»-t kell kiáltanunk, az ellenzék azzal szakította félbe, hogy talán inkább «halt»-ot, főhadnagy úr!

Kérem, ha én főhadnagy vagyok is, — vágott vissza Tisza, — honvédfőhadnagy vagyok, tehát én a magyar vezényszó álláspontján állok.

13.

Kereskedelempolitikai kérdésekről volt szó a házban. Az Ausztriával megkötendő gazdasági kiegyezés komplexumáról és az autonóm vámtarifáról szóló törvényjavaslatról. Tisza Istvan azt mondta, hogyha ezeknek a kereskedelempolitikai javaslatoknak a tárgyalására kerül a sor «bőven beszélhetünk, és remélem beszélünk is erről és a kérdésben kicserélhetjük érveinket». Ez a szélső baloldalnak nem tetszett és V. K. képviselő közbekiáltott:

Nem csereberélünk! —

Kérem, visszavonom, a cserét én sem állom — vágott vissza Tisza.

14.

Az egyre zajongó ellenzéki képviselők felé fordulva Tisza István azt mondta, hogyha Kossuth Lajos, akire ők olyan sűrűn hivatkoznak, megjelenhetne közöttük, lángpallossal verné őket szét. E közben kezével, amelyben ceruzáját tartotta, olyan mozdulatot tett, mintha ő akarna végigsújtani az ellenzéken.

Mivel fenyeget? — kiáltották az ellenzéki képviselők, akiknek Tisza nyugodtan így válaszolt:

Plajbással!

15.

A delegációknak tanácskozásait a közös minisztériumoknak külön e célra kirendelt tisztviselői hivatalból hallgatták végig és rövid időközökben telefonon adták le jelentéseiket miniszterük részére. Az összeomlás előtti utolsó delegációs tanácskozáson történt, hogy ilyen jelentéstétel céljából az egyik szolgálatételre kirendelt miniszteri titkár éppen akkor hagyta el a termet, amikor gróf Tisza István haladt keresztül az előcsarnokon, hogy résztvegyen az ülésen.

Ki beszél? — kérdezte Tisza a kormány titkárt.

Gróf Károlyi Mihály, — volt a válasz.

Hát tud az beszélni is?! — diinnyögött Tisza és besietett az ülésterembe.

16.

Gróf Stürgkh Károly osztrák miniszterelnök meggyilkolása után az osztrák miniszterelnöki székre a legtöbb esélyei Körber Ernő akkori közös pénzügyminiszternek voltak, aki nyomban érintkezésbe lépett gróf Tisza István magyar miniszterelnökkel, hogy vele a két állam ügyeit érintő aktuális feladatokat megbeszélje. Körber Ernő kikérte Tisza hozzájárulását ahhoz, hogy a közös pénzügyminisztériumban a hozzá beosztott magyar honos titkárát magával vihesse az osztrák miniszterelnökségbe állampolgár-

ságának fenntartásával. Tisza István készségesen teljesítette miniszterelnöktársának kívánságát s amikor ez néhány nap múlva magyar titkára kíséretében utazott Budapestre, tréfálkozó hangon említette meg Tiszának a magyar tisztviselő elhódítását:

— Nos, mit szól Excellenciád, hogy mint dezig-nált osztrák miniszterelnök magyar titkárral jövök?

Ez egyáltalán nem lep meg, — válaszolt Tisza mosolyogva, de nem minden célzatosság nélkül, — hiszen a monarchia súlypontja jelenleg Magyarországon van és így természetesnek talá-lom, hogy Excellenciád mint osztrák miniszterelnök magyar tisztviselőt kért kölcsön.

XXI.

ISTENI GONDVISELÉS.

*«Nem vak sors szeszélye
hányja az emberiség hajó-
ját cél és rendszer nélkül
icles tova...»*

1.

Hiábavaló minden kísérlet létünk nagy problémáinak értelmünkkel való megfejtésére. A legzseniálisabb bölcésznek teóriái és bizonyító erő, tudományos érték nélküli üres fantazmagóriák és e kérdések mélyére törekvő minden komoly és őszinte bölcselkedés a vigasztalan szkepszis sivár nirvánájához, az emberi értelem csődjéhez vezet. De aki ezt a küzdelemteljes utat megtette és reménytelenül állott meg a gondolkodás véghatárain, egy drágán szerzett, de nagy és termékeny igazsággal térhet meg útjából. Azzal az igazsággal, hogy Isten, ember és világ lényegét eszünkkel meg nem foghatjuk soha, ahhoz *csak a hit szövétneke, az isteni tanítás vezet el*. Az isteni tanítás, melynek valóságát lelkünk sejtelve, lelkünk sóvárgása mi bennünk hirdeti, melynek igazsága mellett mindaz tanúskodik, mi a földi sárral keverten lelkünkben élő isteni szikrából ered.

2.

Egyes, a történelmi kapcsolatból kiszakított események látszhatnak olykor a véletlen játéknak, de tekintsük őket a magok benső összefüggésében s megilletődve fogjuk az emberiség sorsát intéző bölcs gondviselés újjának nyomát felismerni azokban. *Nem vak sors szeszélye hányja az emberiség hálóját cél és rendszer nélkül ide s tova, egy bölcs kéz vezeti azt megpróbáltatások, szenvedések, vérontások szikláinak és zátonyai között mindig tovább magasztos rendeltetése felé.*

3.

Nagy katasztrófák, egyeseket, társadalmi rétegeket elsöpréssel fenyegető, az emberi bölcsesség alkotta intézményeket és erősségeket alapjukban megrázkódtató események szokták saját porszem mivoltának üdvös tudatára ébreszteni az emberiséget és visszavezetni nagyobb hatalmasságok felé.

4.

Hiába, furcsa bogár az ember. A legfurcsább pedig valamennyi között az, aki különbnek tartja magát a többinél; mikor mindnyájan olyan végtelen piciny piókok vagyunk a világ sorsát intéző felsőbb hatalom kezében.

5.

Sajátságos, hogy a legnagyobb, a legerősebb ember is milyen öntudatlan eszköz az emberiséget irányító magasabb hatalom kezében. Nem ismerünk erősebb egyéniséget Napóleonnál. Nem is emberi, démoni erő rejlett benne, amely milliókat tudott magával ragadni, engedelmes eszközévé tenni és saját céljaira kizsákmányolni. Hatása nem is maradt el. Szükség volt az ő katonai uralmára, amely végleg elseperje a régi társadalmi rend végső maradványait, hogy a rémuralom elleni reakció ne az ancien regiment állítsa helyre, hanem a jogegyenlőség társadalmi rendjén épüljön fel s a forradalom maradandó jótéteményeit biztosítsa az utókor számára. Világuralmi törekvése keltette életre a többi nemzetek nemzeti öntudatát, büszkeségét, hazafiságát. Ez tette azok függetlenség utáni vágyát önfeláldozó nagy tettekre hajtó tettekész érzelemmé, ez adott olyan lökést az öntudatra ébredt nemzeti érzésnek, amely alig két emberöltő alatt átalakította Európát. Nem paradox állítás, tiszta igazság az, hogy a német egység megalkotása elsősorban Napóleon műve s csak másodsorban a Bismarck érdeme.

Halotti imádság.

Hatalmas Isten! Élet és halál szabados Ura!

Derékban kettétört ifjú tölgyek mellől keresünk Tégedet. Erőtől duzzadó vitéz bajtársaink sírjánál, akiket életük delén separt el a halál pusztító szele. Hozzád emeljük imára lelkünket, Uram; Hozzád, aki küzdelemre, megpróbáltatásra, veszélyre hívsz el egyeseket és nemzeteket. Hozzád, aki egyedül vezethetsz át bennünket a reánk zúdult gonosz szenvedélyek viharzó tengerén.

Harcban állunk, Uram; de nem gyűlölség, nagyravágyás, hódítási vágy adta a fegyvert kezünkbe. Megtámadták atyai örökünket, el akarják ragadni legdrágább kincsünket, édes hazánkat. Meg kell védelmeznünk azt a legféltebb javunkat melynek szeretetét Te oltottad az emberi lélekbe. -

Jóságos Isten, mi gondviselő Atyánk!

Ebben a küzdelemben ne hagyj el bennünket. Te benned bízunk Uram, Te hozzád fohászko-dunk. Acélozd meg karunkat, erősítsd meg lelkünket, vidd diadalra igaz ügyünket.

Tudjuk, hogy ez a diadal honfi vérbe kerül. Készen állunk Uram, s ha úgy rendeled, feláldozzuk hazánkért életünket. Hiszen porszem vagyunk a Te kezedben; egész földi életünk

múló pillanat az örökkévalósághoz képest. Miért hozhatnók azt könnyebben áldozatul, mint veszélyben forgó hazánkért? Ha pedig ép egészségben hoz e harcból szeretteinkhez vissza gondviselő kezed, áldani fogunk Tégedet és szentül megfogadjuk, hogy meg fogjuk becsülni a béke áldásait; hálánkat lerovandó, buzgólkodni fogunk a szeretet építő munkájában.

Ha azonban másként végeztetett el, gyermeki alázattal nyugszunk meg határozatodban. Legyen meg a Te akaratod; csak arra kérünk, hogy ne hiába essék az áldozat és hogy kegyelmedbe fogadd azokat, akik ebben a szent küzdelemben ontották vérüket.

Irgalmas Isten, könyörület és bocsánat Istene, a Te kegyelmedbe ajánljuk itt nyugvó bajtársainkat; adj nekik csendes pihenést és boldog feltámadást. Aludják álmukat a híven teljesített kötelesség édes érzetében és majdan vezesd be őket az örök dicsőség fényes templomába. Ámen.

7.

Ennek így kellett lenni.

FORRÁSOK

MEGNEVEZÉSE AZ IDÉZETEKHEZ.

A Képh. N.-ok utáni számok a lapokat jelzik.

I. Akarat.

1. 1904 okt. 4. Az ugrai levélből.
2. 1904. nov. 7. Képh. N. XXX. 15. Hárszabálymódosítási vita.
3. 1903 nov. 9. Képh. N. XVIII. 329. Első miniszterelnöki beköszöntőjéből, válaszolva gróf Zichy Jánosnak.
4. 1890 máj. 22. Képh. N. XVIII. 269. Az állampolgársági törvény novellájának tárgyalásakor.
5. 1910 márc. 19-én a választójog nemzeti reformja tárgyában a Vigadóban tartott országos ülés alkalmával.
6. Ö. M. I. 601. «Az angol főrendiház válsága» című értekezéséből.
7. Képh. N. 1910- -15. XIX. 102. Napirendi vita.
8. 1918 okt. 31. Almásy Denise grófnő bírói vallomásából, amikor gyilkosai rátörtek.

II. Politika és erkölcs.

1. 1910 jan. 24. Főrh. N. 51. ülés. A koalíciós kormány felmentése és az új kormány kinevezése alkalmával.

2. 1895 febr. 28. Képh. N. XXIII. 213. Költségvetési vita.
3. 1918 febr. 15. A választójogi bizottság tárgyalásaiból. V. ülés. I. rész, 78.
4. 1910 jan. 24. Főrh. N. 51. ülés. A koalíciós kormány felmentése és az új kormány kinevezése.
5. 1904 nov. 14. A szabadelvűpárt értekezletén.
6. 1916 jún. 16. Képh. N. XXX. 127. Válasz a földbirtokreform tárgyában hozzá intézett interpellációjára.
7. 1903 okt. 22. Képh. N. XIX. 427. Válasz O. L. interpellációjára.
8. 1917 jan. 24. Képh. N. XXXIII. 364. összeférhetlenségi ügyek.
9. 1900 jún. 11. Képh. N. XXIX. 239. U. G. összeférhetlenségi ügye.
10. «Barras emlékiratai.» ö. M. I. 40.
11. «Nemzet és társadalom.» ö. M. I. 619.
12. Ugyanonnan, ö. M. I. 620.
13. «Történelmi materializmus a Balkánon.» ö. M. I. 143.
14. Ugyanott.
15. «Nemzet és társadalom.» ö. M. I. 620.
16. 1904 nov. 9. Képh. N. XXIX. 56. Hárszabályreform tárgyalásakor.
17. 1915 ápr. 29. Képh. N. XXVI. 405. Választójog kiterjesztése.
18. 1914 apr. 25. Képh. N. XXIV. 129. Fejérvary Géza báró halálakor.
19. «Wertheimer Andrassy-ja» ö. M. I. 127.
20. 1905 ápr. 14. Képh. N. I. 94. Rosszalási indítvány a kormány eljárása miatt.
21. 1915 dec. 7. Képh. N. XXVII. 337. Indemnitási vita.

22. «Nemzet és társadalom.» ö. M. I. 613.
23. Ugyanott.
24. Ugyanonnan, ö. M. I. 620.
25. Ugyanonnan, ö. M. I. 612.
26. 1911 máj. 23. Képh. N. VIII. 14. Költségvetési vita.
27. 1898 márc. 17. Képh. N. XIV. 121. Költségvetési vita.
28. Levelek, ö. M. II. 297. sz.
29. Levelek, ö. M. II. 498. sz.

III. Parlamentárlizmus.

1. 1904 nov. 15. Képh. N. XXX. 174. Hárszabálymódosítás.
 2. «Választójogi tanulmányok.» ö. M. I. 218.
 3. Ugyanott, ö. M. I. 217.
4. «Egy kis tarlózás az angol parlamentárlizmus mezején.» ö. M. I. 637.
 5. «Még egy-két szó a parlamentárlizmusról.» ö. M. I. 607.
6. 1904. nov. 16. Képh. N. XXX. 203. Hárszabályok.
7. 1892 dec. 16. Képh. N. VII. 132. Költségvetési tárgyalás.
 8. «Választójogi tanulmányok.» ö. M. I. 201.
9. 1904 okt. 10. A Terézvárosi Kaszinó Deák-lakomáján mondott felköszöntőjéből.
 10. Ugyanonnan.
11. 1910 jan. 24. Főrh. N. 51. ülés. A koalíciós kormány felmentése és az új kormány kinevezése alkalmával.
12. «Még egy-két szó a parlamentárlizmusról.» ö. M. I. 610.

13. Ugyanott, ö. M. I. 607.
14. Ugyanott, ö. M. I. 609.
15. Ugyanott, ö. M. I. 610.
16. «Baross Gábor és rendszere.» ö. M. I. 483.
17. 1915 dec. 11. Képh. N. XXVII. 471. Indemnitás.
18. 1905 máj. 9. Képh. N. I. 229. Felirati vita.
19. 1904 nov. 20. A fővárosi polgárságnak a Vigadóban tartott nagygyűlésén tartott beszédéből.
20. 1904 márc. 8. Képh. N. XXIII. 72. Hárszabályok ideiglenes kiegészítése.
21. 1905 ápr. 7. Képh. N. I. 47. Felirati bizottság kiküldése.
22. 1910—15. Képh. N. XXI. 393. Rutén mozgalom tárgyában hozzátézet interpellációra.
23. 1904 aug. 3. Képh. N. XXVIII. 208.
24. 1913 nov. 15. Képh. N. XX. 114. L. H. képviselő részéről benyújtott interpelláció tartalmára.
25. 1898 jan. 7. Képh. N. XI. 348. A vám- és bankügy tárgyalásánál.
26. 1897 márc. 20. Képh. N. V. 171. Báro Podmaniczky F. mentelmi jogának felfüggesztésével kapcsolatban.
27. 1916 jan. 10. Képh. X. XXVIII. 315. Válasz U. N. interpellációjára.
28. 1916 júl. 5. Képh. N. XXX. 232. Válasz gr. A. Gy. interpellációjára.
29. 1894 máj. 19. Képh. N. XVIII. 408. A főrendiháztól visszaküldött házasságjogi javaslat tárgyalásakor.
30. 1914 jan. 24. Főrh. N. 51. ülés. A koalíciós kormány felmentése és az új kormány kinevezése.
31. «Az angol főrendiház válsága.» ö. M. I. 603.
32. Ugyanott, ö. M. I. 596.
33. 1917 okt. 29. Képh. N. XXXVII. 346.

IV. Forradalom, puccs.

1. 1904 nov. 14. Szabadelvűpárt értekezletén.
2. «Barras emlékiratai.» ö. M. I. 30.
3. «Választójogi tanulmányok.» ö. M. I. 227.
4. 1890 máj. 22. Képh. N. XVIII. 269. Állampolgársági törvény novellájának tárgyalásakor.
5. «Választójogi tanulmányok.» ö. M. I. 193.

V. Obstrukció.

1. 1903 dec. 10. Képh. N. XX. 355. Ujoncjutalék felemelése.
2. 1904. nov. 18. Képh. N. XXX. 271. Házsabályvita.
3. 1904 nov. 20. A fővárosi polgárságnak a Vigadóban tartott nagygyűlésén mondott beszédéből.
4. 1891 aug. 7. Képh. N. XXVI. 438. Közigazgatási reform részletes tárgyalásakor.
5. 1897 febr. 6. Képh. N. III. 213. Szepes vármegye kérvénye tárgyaláskor a házsabályok módosítása végett.
6. 1904 nov. 7. Képh. N. XXIX. 15. Házsabályreform.
7. 1897 jún. 21. Képh. N. VIII. 336. A büntető perrendtartás életbeléptetési törvényjavaslatának tárgyalásakor.
8. 1905 ápr. 7. Képh. N. I. 47. A házsabályreform tárgyában.

VI. Választójog.

1. «Választójogi tanulmányok.» ö. M. I. 145.
2. 1915 ápr. 29. Képh. N. XXVI. 405. Választójog kiterjesztése.

3. «Választójogi tanulmányok.» ö. M. I. 217.
4. Ugyanott, ö. M. I. 145.
5. 1910 jan. 24. Főrh. N. 51. ülés. A koalíciós kormány felmentése és az új kormány kinevezése.
6. Ugyanott.
7. «Választójogi tanulmányok.» ö. M. I. 198.
8. 1916 febr. 15. A választójogi bizottság tárgyalásaiból. V. ülés. I. rész 76.
9. 1918 febr. 18. Ugyanabból. V. ülés I. rész 78.
10. 1918 febr. 15. Ugyanabból. V. ülés I. rész 73.
11. 1918 febr. 15. Ugyanabból. V. ülés I. rész 68.
12. 1917 jún. 25. Képh. N. XXXVI. 116.

VII. Nemzetiségi kérdés.

1. 1910 júl. 12. Képh. N. I. 127. Felirati vitában.
2. 1893 okt. 10. Képh. N. XIII. 167. Román nemzetiségi tüntetés tárgyalása alkalmával.
3. 1910 júl. 12. Képh. N. I. 127. Felirati vitában.
4. 1911 márc. 31. Képh. N. VI. 360. Költségvetés tárgyalásakor.
5. 1900 febr. 8. Képh. N. XXVI. 239. Költségvetési vita.
6. Leveleiből, ö. M. II. 292. sz.
7. Levelek, ö. M. II. 294. sz.
8. Levelek, ö. M. II. 501. sz.
9. 1918 aug. 7. Képh. N. XLI. 172.
10. Levelek, ö. M. III. 1000. szám.

VIII. Király és nemzet.

1. 1904 jan. 8. Képh. N. XXI. 186.
2. «Wertheimer Andrásy-já.» ö. M. I. 127.
3. «Még egy-két szó a parlamentarizmusról.» ö. M. I. 610.

4. Ugyanott, ö. M. I. 609.
5. 1916 júl. 5. Képh. N. XXX. 232. Válasz gr. A. Gy. interpellációjára.

IX. Gesamtmonarchie.

1. 1903 dec. 14. Képh. N. XXI. 254. Válasz az osztrák Urak-Háza tagjainak támadására.
2. 1910 júl. 12 Képh. N. I. 127. Felirati vita.
3. 1903 nov. 18. Képh. N. XXIX. 150. Válasz Kcerber osztrák miniszterelnöknek a magyar közjogot sértő reichsrati beszédére.
4. 1914 nov. 30. Képh. N. XXVI. 208. A m. kir. honvédségnek alkalmazása az ország határán túl.
5. 1895 febr. 28. Képh. N. XXIII. 213. Költségvetés tárgyalásakor.
6. Levelek, ö. M. II. 431. sz.
7. 1917 jún. 21. Képh. N. XXXVI. 19.

X. Bűneink.

1. 1889 jan. 14. Képh. N. VII. 286. Véderőreform tárgyalásakor.
2. 1889 febr. 19. Képh. N. VIII. 335. Ugyanazon alkalommal.
3. 1910 jan. 24. Főrh. N. 51. ülés. A koalíciós kormány felmentése és az új kormány kinevezése.
4. «Választójogi tanulmányok.» ö. M. I. 227.
5. 1904 okt. 10. Terézvárosi Kaszinó Deák-lakomáján mondott beszédéből.
6. 1915 dec. 15. Képh. N. XXVII. 531. A háborús kivételes törvények tárgyalásakor.
7. 1904 nov. 7. Képh. N. XXX. 15. Hárszabálymódosítás.

8. 1903 dec. 2. Képh. N. XX. 55.
9. 1918 febr. 15. A választójogi bizottság tárgyalásaiából. V. ülés. I. rész. 70.

XL Nemzet és kultúra.

1. «Szabadgondolkodás.» ö. M. I. 534.
2. 1911 mnj. 23. Képh. N. VIII. 14. Költségvetési vita.
3. 1904 aug. 11. Képh. N. XXVIII. 398. Válasz Rákosi Viktor interpellációjára, hogy miért rendeznek az Operában Wagner-ciklust.
4. 1901 febr. 16. Képh. N. XXXIII. 263. Költségvetési vita.
5. «Választójogi tanulmányok.» ö. M. I. 231.
6. Ugyanott, ö. M. I. 220.
7. 1917 febr. 2. Képh. N. XXXIV. 125. Hősök emlékének megőrkítése.
8. «Az agrárius-kérdésről.» ö. M. I. 375.
9. «Széchenyi emlékezete.» Beszéd az O. M. G. íhben 1910 december 11-én.
10. Ugyanott.
11. Ugyanott.
12. 1917 jún. 25. Képh. N. XXXVI. 127.

XII. Széchenyi, Deák, Kossuth.

1. 1900 márc. 17. Képh. N. XXVII. 293. Költségvetési részletes vita.
2. «Széchenyi emlékezete.» Emlékbeszéd az O. M. G. E.-ben 1910 december 11-én.
3. 1904 júl. 7. Képh. N. XXVI. 283. Indemnítás.
4. «Szabadgondolkodás.» ö. M. I. 535.
5. 1904 nov. 18. Képh. N. XXIX. 272. Hárszabály-reform.

6. 1890 máj. 22. Képh. N. XVIII. 269. Állampolgársági törvény novellája.
7. 1903 nov. 20. Képh. N. XIX. 361. Vita a párhuzamos ülések tartásáról.

XIII. Függetlenség.

1. 1904 nov. 9. Képh. N. XXX. 56. Junktim a házszabályreform és a választójog fölött.
2. 1904 okt. 10. A Terézvárosi Kaszinó Deák-lakomáján elmondott felköszöntőjéől.
3. 1910 márc. 19. A választójog nemzeti reformja tárgyában a Vigadóban tartott országos ülésen mondott beszédéből.
4. 1904 nov. 7. Képh. N. XXX. 15. Házszabálymódosítás.
5. 1905 máj. 5. Képh. N. I. 151. Felirati vita.
6. 1916 jan. 5. Képh. N. XXVIII. 91. Válasz R. I.-nek a politikai helyzet tárgyában.
7. 1910—15. Képh. N. XXI. 424. Sajtójogi törvényjavaslat tárgyalása.
8. 1909 márc. 1. Főrh. N. 41. ülés. Újoncjutalék megajánlása.
9. 1916 nov. 27. Képh. N. XXXIII. 5. Ferenc József király halálával kapcsolatban.
10. 1916 jún. 16. Képh. N. XXX. 127. Földbirtokreform tárgyában.
11. 1910 jan. 24. Főrh. N. 51. ülés. A koalíciós kormány felmentése és az új kormány kinevezése.
12. 1916 jún. 16. Képh. N. XXX. 127. Földbirtokreform tárgyában.
13. «Az agrárius kérdéstről.» ö. M. I. 377.
14. Ugyanott, ö. M. I. 343.

XIV. Tények logikája.

1. 1916 jún. 16. Képh. N. XXX. 127. Földbirtok-reform.
2. «Wlassics Gyula az 1867. XII. jogi természetéről.» ö. M. I. 623.
3. Ugyanott.
4. «Megjegyzések Wertheimer válaszára.» ö. M. I. 135.
5. «Egy kis polémia az angol parlamentarizmusról.» ö. M. I. 568.

XV. Önkormányzat.

1. «Az agrárius kérdésről.» ö. M. I. 375.
2. «Államosítás és önkormányzat.» ö. M. I. 667.
3. 1899 márc. 16. Képh. N. XXI. 149. Közigazgatási reformról.
4. 1899 márc. 20. Képh. N. XXI. 119. Közigazgatási reform.
5. 1904 ápr. 18. Képh. N. XXIV. 128. Megyei státuszrendezés.

XVI. Gondolatszabadság és szabadgondolkodók.

1. «Szabadgondolkodás.» ö. M. I. 534.
2. Ugyanott, ö. M. I. 533.
3. Ugyanott.

XVII. Demokrácia és demagógia.

1. «Választójogi tanulmányok.» ö. M. I. 231.
2. Ugyanott, ö. M. I. 208.
3. «Szabadgondolkodás.» ö. M. I. 388.

4. «Választójogi tanulmányok.» ö. M. I. 200.
5. Ugyanott. I. 216.
6. Ugyanott. I. 220.
7. Ugyanott.
8. 1904 jón. 15. Képh. N. XXV. 206. Indemnitási vita.
9. 1917 febr. 28. Képh. N. XXXIV. 498. Kivételes hatalom háború esetére.
10. 1917 jún. 25. XXXVI. 123. Válasz gr. A. Gy.-nak.

XVIII. Háború vagy béke.

1. 1889 jan. 14. Képh. N. VII. 286. Véderőreform tárgyalása.
2. 1903 febr. 21. Képh. N. XII. 116. Újonclétszám megállapítása.
3. «A háború hatása a nemzetre.» ö. M. I. 671.
4. Ugyanott, ö. M. I. 672.
5. Ugyanott, ö. M. I. 674.
6. 1917 febr. 8. Képh. N. XXXIV. 125. Hősök emlékének megörökítése.
7. 1916 aug. 23. Képh. N. XXXI. 277. A politikai és katonai helyzet megvitatása.
8. 1916 aug. 9. Képh. N. XXXI. 11. Válasz gr. Károlyi Mihálynak integritási fogadalmára.
9. 1916 aug. 23. Képh. N. XXXI. 277. A politikai és katonai helyzet megvitatása.
10. Ugyanott.
11. 1916 júl. 12. Képh. N. XXX. 381. Mimkaskérdés.
12. 1915 dec. 7. Képh. N. XXVII. 337. Indemnitási vita.
13. 1916 jún. 15. Képh. N. XXX. 113. Indemnitás.
14. 1918. febr. 21. Képh. N. XXXIV. 311. Válasz Holló Lajosnak a külügyi helyzetről.

15. Levelek, ö. M. II. 5. sz.
- 1(5. Ugyanott, ö. M. II. 85.
17. Ugyanott, ö. M. II. 90.
18. Ugyanott, ö. M. II. 93.
19. Ugyanott, ö. M. II. 103. és 101. ez.
20. Ugyanott, ö. M. II. 113.
21. Ugyanott, ö. M. II. 121.
22. Ugyanott, ö. M. II. 107.
23. Ugyanott, ö. M. II. 267.
24. Ugyanott. Ö. M. II. 320. és 321.
25. Ugyanott. Ö. M. II. 257.
26. 1917 febr. 28. Képh. N. XXXIV. 498. Kivételes hatalom háború esetére.
27. 1917 okt. 24. Képh. N. XXXVII. 187.
28. 1917 júl. 12. Képh. N. XXXVI. 312.
29. 1917 dec. 12. Képh. N. XXXVIII. 77. Válasz gróf Károlyi Mihálynak a háborús felelősség tárgyában.
30. 1918 okt. 17. Képh. N. XLI. 292. Válasz gróf Károlyi Mihály azon bejelentésére, hogy a háborút elvesztettük.

XIX. Föld és népe.

1. «Az agrarius-kérdésről.» ö. M. I. 368.
2. 1915 dec. 15. Képh. N. XXVII. 531. Háborús kivételes törvények tárgyalása.
3. 1916 jún. 16. Képh. N. XXX. 127. A földbirtok-reform tárgyában B. L. indítványára adott válasz.
4. Ugyanott.
5. Ugyanott.
6. Levelek, ö. M. III. 868. sz.
7. Levelek, ö. M. III. 904. sz.
8. Levelek, ö. M. III. 1035. sz.

XX. Kard hegyén.

1. 1904 nov. 5. Képh. N. XXIX. 416.
2. 1901—906 Képh. N. XXIX. 416.
3. 1910 júl. 12. Képh. N. I. 127.
4. 1911 febr. 1. Képh. N. IX⁷. 412.
5. 1913 okt. 8. Képh. N. XXIX. 217.
6. Ugyanott.
7. 1916 jan. 26. Képh. N. XXX⁷III. 477.
8. Levelek, ö. M. II. 3. sz.
9. 1917 dec. 12. Képh. N. XXXX⁷III. 67. X^ralasz
S. P. képviselőnek.
10. 1917 okt. 24. Képh. N. XXXX⁷II. 190.
- 11—16. Traeger Ernő dr. volt közös pénzügyminiszteri titkár közlése.

XXI. Isteni gondviselés.

1. 1902 szept. 4. A nagyszalontai ev. ref. egyházmegye közgyűlésén elmondott gondnoki székfoglalójából.
2. «Barras emlékiratai.» ö. M. I. 43.
3. «Szabadgondolkodás.» ö. M. I. 532.
4. Levelek, ö. M. IV. 1264. sz.
5. «Nemzet és társadalom.» ö. M. I. 615.
6. Tartotta 1917 szept. 23-án, mint huszárezredes a Stermina csúcsán két elesett huszár temetésén.
7. Utolsó szavai 1918 október 31-én. Almássy Denise grófnő bírói vallomásából.

TARTALOMMUTATÓ.

	Lap
Előszó. Irta: <i>Berzeviczy Albert</i>	1
Tisza, az élő. Irta: <i>Östör József</i>	5
I. Akarat	11
II. Politika és erkölcs	15
III. Parlamentarizmus	29
IV. Forradalom, puccs.....	45
V. Obstrukció	4!)
VI. Választójog.....	53
VII. Nemzetiségi kérdés	61
VIII. Király és nemzet	69
IX. Gesamtmonarchie	73
X. Bűneink	77
XI. Nemzet és kultúra.....	83
XII. Széchenyi, Deák, Kossuth	91
XIII. Függetlenség.....	97
XIV. Tények logikája	105
XV. önkormányzat	109
XVI. Gondolatszabadság és szabadgondolkodók.....	113
XVII. Demokrácia és demagógia	119
XVIII. Háború vagy béke	127
XIX. Föld és népe	145
XX. Kard hegyén (Riposztok)	153
XXI. Isteni gondviselés	163
Források.....	171

Rövidítések.

Képh. N. = Képviselőházi Naplók.

Főrh. N. Főrendiházi Naplók,

ö. M. = Tisza István gr. összes Munkái.